

Föreningen för Västgötalitteratur

Meddelande

År 2024

NR 2

2024-06-20

Finns det socknar i himmelen?

Västra Tunhems prästgård

Frågan ställdes 1952 i en dikt av psalmförfattaren Britt G. Hallqvist. Då pågick för fullt sammanslagningen till storkommuner och för Hallqvist var frågan viktig: När de gamla kommunerna uppgått i storkommuner, finns fortfarande de små församlingarnas namn kvar. När denna tid är förbi, hur blir det då?

Dikten kommenteras i detta *Meddelande* av föreningens Hedersledamot, professor em. i nordiska språk, särskilt namnforskning, Svante Strandberg, Uppsala.

Sammanslagningarna var ett stort bekymmer och orosmoment för de små enheterna som såg sin identitet gå förlorad. En socken är inte bara en juridisk/ekonomisk enhet utan en plats med en historia som går långt tillbaka i tiden. Ort-namnsforskningen har mycket att säga kring detta och vad ett sockennamn kan betyda just på den enskilda platsen.

Ett synligt resultat av sammanslagningen blev intresset och aktiviteten som följde kring dokumentation av den egna socknen. Så tillkom alla de sockenböcker som har sin upprinnelse i sockensammanslagningar.

Västergötland har en rik flora av sockenböcker. Antalet ökas för varje år. Innehållet idag är lite annorlunda i jämförelse med

de som kom på 1950-talet. Då dokumenterades socknarna utifrån ett bestämt mönster; socknens läge, historia, handel, kommunikationer, kyrka och prästerskap, samt händelser som påverkat socknen, är sådant som beskrivs. Somliga är tryckta i 5-600 exemplar, andra i betydligt mindre upplaga. Riktigt sällsynta sockenböcker är de om Öttum och Edsvära, båda tryckta 1958 och i några hundra exemplar. Även Fyrunga (1959), trycktes i en liten upplaga.

Självfallet är arbetet med beskrivning av socknar äldre än från 1950- och 60-talet. Den första topografiska beskrivningen kom 1699 och författad av Bengt Österplan från Österplana där han beskriver sin hemsocken. Därefter kom ytterligare 22 topografiska beskrivningar och avhandlingar över orter i Västergötland fram till 1806. Den första stadsbeskrivningen är om Borås från 1719 och den första egentliga sockenboken, förutom de tidiga dissertationerna, var Åsled och Hångsdala. Dessa utgavs 1811-1812.

De sockenböcker som idag ser dagens ljus kan därmed sägas stå i en lång tradition av litteratur som berättar om hembygden.

Föreningen för Västgötalitteratur
Box 325, 532 24 Skara • Tfn 070-74 26 518
Plusgiro 59 24 33-7 • Bankgiro 663-2574
Swish 123 347 5555
Org.nr. 868400-8793
Epost: soask54@gmail.com
www.vastgotalitteratur.nu

Ordförande: Gerd Ljungqvist-Persson, Od. 0705-78 56 34
info@creadiem.se

Vice ordf.: Johnny Hagberg, Skara. 070-550 00 98
jonnyhagberg52@gmail.com

Skr. Annicka Berggren, Söne. 0510-53 10 01
annicka.berggren@icloud.com

Skattmästare: Sven-Olof Ask, Skara. 070-742 65 18
soask54@gmail.com

Anne Andersson, Vårgårda, 0322-62 47 13
anne.andersson@telia.com

Peter Johansson, Vänersborg. 070-544 75 39
peter.f.johansson@vgregion.se

Thomas Johansson, Tranemo. 070-531 18 03
tranan@antikvariattranan.se

Niklas Krantz, Floby. 0762-68 30 04
b2_gods@hotmail.com

Gustav Nordh, Hällekis. 0739-87 18 55
gustav.nordh@gmail.com

Christina Ström, Skarstad. 0739-60 92 05
vatteljuset@telia.com

Årsavgift 2024: Enskilda medlemmar 150 kr,
Äkta makar/sambor/institutioner 200 kr.

Meddelandet utkommer i februari, juni, augusti och december. Författare ansvarar för innehållet i egna artiklar. Redaktör och ansv. utgivare: Johnny Hagberg

Vi hälsar följande medlemmar välkomna till föreningen:

Bernt Blank, Floby
Ingemar & Åsa Borgcrantz-Blixt, Skövde
Håkan Bäck, Västra Frölunda
Niclas Fällström, Hornborga
Kjell Harald, Sävedalen
Carl-Fredrik Hartung med familj, Onsala
Thomas Hennig, Vinninga
Maria Hörnlund, Skara
Petter & Elin Berg-Inedahl, Stockholm
Jan Karlsson, Uppsala
Carl-Johan Kjellander, Täby
Wilhelm Klingspor, Hellekis
Michael Lindengren, Göteborg
Marianne Möller, Lidköping
Christer Sjöäng, Skara
Hasse Wallgren, Skara

Till Tore Hartungs minne

Föreningen för Västgötalitteratur Hedersledamot Tore Hartung avled den 26 februari i en ålder av 88 år. För de flesta är väl Tore känd som den store berättaren av västgötsk historia och då särskilt i och kring hans födelsestad Lidköping. Vid samlingen efter hans jordfästning upplästes ett minnesord från styrelsen

Glad
Kunnig
Vänlig
Entusiasmerande
Berättarglädje

Ja så skulle man med några få ord kunna beskriva vännen Tore Hartung.

Föreningen för Västgötalitteratur fick en kunnig och arbetsam ledamot när Tore valdes in i styrelsen för många år sedan. Så som varande i allra högsta grad produktiv när det gällde att beskriva historiska händelser och personer som spelar en stor roll, både för landskapets historia men också lokalt, var Tore en Mästare. Han blev en god medarbetare i föreningens Meddelande under många år.

Särskilt trevligt var när styrelsen gjorde sin Estlandsresa. Tore var med och i högform vad gäller berättande av anekdoter och händelser.

Vid sin avgång ur styrelsen blev Tore utsedd att vara Hedersledamot i Västgötalitteratur. Denna utnämning är få förunnad men i Tores fall en självklarhet!

Sjukdom och bekymmer slipper ingen av oss undan. Tore fick också sin del av detta. Vi i Västgötalitteratur styrelse är mycket glada för den goda och givande gemenskap vi fick med Tore under alla dessa år.

Må Du vila i frid.

Västgötalitteratur på Facebook

Många har anslutit sig som "vän" till Västgötalitteratur Facebooksida. Just nu har vi 965 följare och 874 gillare!

Du som är med i Facebook – skriv Västgötalitteratur i rutan, så kommer vår facebook sida fram.

Där kan Du följa aktuella händelser i föreningen och även göra egna inlägg om västgötalitteratur. Du kanske vill lyfta fram en ny bok, eller eftersöka en gammal dito.

Västgötska ortnamn i en dikt av Britt G. Hallqvist

Vid omtalet av ortnamn använder jag i denna framställning ordet *västgötsk* om toponymer som lätt för tanken till Västergötland eller som är kännetecknande för denna landsända. Jag beaktar därvid endast namn på härad, socknar, städer, tätorter, gårdar och byar, eftersom sådana rimligtvis haft större möjligheter än namn på ägor och mer begränsade naturformationer att – i varje fall hos dem som inte ägnat sig åt vetenskaplig namnforskning – prägla bilden av landskapets ortnamnsskick. Namn som *Essunga*, *Larv* och *Långjum* kan betecknas som västgötska i sådan bemärkelse, medan t.ex. *Lundby*, *Hällestad*, *Ryd* och *Stenstorp* är namn som inte på samma sätt företräder just Västergötland.

I inledningen till sitt arbete *Ortnamn i Västergötland* talar Gunnar Linde (1997 s. 11 f.) om samklangen mellan namn och bygd i Västergötland och framhåller att »vackert ljuder denna klang i Britt G. Hallqvists lilla dikt *Frågor till en västgötapräst*». Med författarens tillstånd har han infört denna dikt i sin bok. Jag återger här dess text efter Linde.

Det finns väl socknar i himlen
så att Böne- och Knättebor
och folk ifrån Magra och Erska
kan hitta sin far och mor?
Kristina på Stommen i Björke,
ska hon möta sin lille son,
uppstånden ur graven vid häggen
vid bortersta kyrkogårdsvrån?
Kommunalordförarn i Lena,
ska han lyfta klubban igen
och klia sin sträva haka
bland sparsamma sockenmän?
Och klockarn, som sjöng så ljudligt
i Trökörna kyrka en gång,
ska han reta sin gamle pastor
med en alltför släpande sång?
Och Hudenegumman som trodde
så fast på att Herren dög
att signa Hudene bönder
så havren blev grann och hög,
ska hon vandra på Hudenevägar
däruppe i höjderna blå?
Ja, ack om man bara visste,
om man bara visste ändå.
I Alboga, Od och Öra,
där duger det gott att bo.
Ska Gud lyfta opp i näven
till himlen de socknarna tro?
Om man är litet darrig i benen
efter domens och dödens bad
och får se Västra Tunhems kyrka
då blir man nog lugn och glad.
Jag kan grubbla ibland om natten:
Ska Tämta- och Vängabor
hitta rätt i den himmelska staden?
Säg mig, präst, vad du tror.

Linde avlade studentexamen i Luleå och studerade senare vid Stockholms universitet, där han med Elias Wessén som handledare disputerade på avhandlingen *Studier över de svenska stannamen* (1951). Han tillträdde på 1950-talet ett lektorat vid läroverket i Skövde, där han sedermera tjänstgjorde som rektor.¹ Linde blev förtrogen med västgötska ortnamn och har behandlat sådana i en rad skriftliga arbeten. För sin bok *Ortnamn i Västergötland* valde han en dikt av Hallqvist som ger exempel på genuint västgötska inslag i landskapets toponymi.

Psalmförfattaren Britt G. Hallqvist (1914–1987) stammade inte från Västergötland, men hon var gift med prästen Sten

Hallqvist, som tjänstgjorde i olika västgötska församlingar.² De bodde i Vargön 1940–1943, i Sjömarken, Sandhults socken, 1943–1947 och i Alingsås 1947–1958.³

Då det gäller språkkänsla kan som bekant en person skilja sig avsevärt från en annan. Ett visst mått av subjektivitet är väl svårt att undvika, när man försöker ge prov på vad som utmärker toponymen i Västergötland. I bästa fall kan min lilla studie här kanske ändå säga något om i vilken utsträckning Hallqvists dikt innehåller just *västgötska* inslag i landskapets ortnamnsskick. Hennes dikt ger mig anledning att tro att hon varit lyhörd för det särskilt västgötska i ortnamnsgeografien.

Frågor till en västgötapräst offentliggjorde Hallqvist 1952 i Skara stifts tidning *Kyrkvägen* (s. 143). Några inledande prosarader sätter diktens tillkomst i samband med storkommunreformen 1952: »När de gamla kommunerna uppgått i storkommuner, finns fortfarande de små församlingarnas namn kvar. När denna tid är förbi, hur blir det då? *Nya himlar och en ny jord förbida vi efter hans löfte ...*».⁴ Hennes dikt föreligger också i boken *I Västergötland*. Prosa och poesi (1955; s. 184 f.). Även där föregås den av en kort inledning som förbinder diktens tillkomst med den nya kommunindelningen.

Västgötanamn möter man också annorstädes i Hallqvists författarskap, så t.ex. *Floby*, *Herrljunga*, *Skara*, *Vara* och andra i ett skaldestycke med titeln *En vittberest björn*.⁵ Enligt Nils Hjertén (2013 s. 10) har hon uppgivit att hon »alltid fascinerats av de västgötska ortnamnen».

I förbigående något också om diktaren Johannes Edfelt (1904–1997), som växte upp omgiven av västgötska ortnamn. Härom vittnar minnesbilder från strövtåg i landskapet i unga år.⁶ »Långt bort stod i krikonblått morgondis Kinnekulle», heter det i hans dikt *Landsvägsliv*. I dikten *Sommarspegel* talar han om »Billingens blåa drakrygg».⁷ Lars-Gunnar Larsson redogör i sin uppsats *Johannes Edfelts Edåsa för diktarens västgötska bakgrund*.⁸

Edfelts förtätade lilla dikt *Vestrogothica* ger oss ortnamnen *Edåsa*, *Våmb* och *Horn*. Av dessa framstår särskilt *Våmb* som mycket västgötskt, medan *Horn* uppträder i flera landsändar.⁹ I Hallqvists dikt möter man betydligt fler ortnamn med stark västgötsk lokalfärg.

De i början av *Frågor till en västgötapräst* använda toponymerna *Böne* och *Knätte* är representanter för de i Västergötland ymnigt förekommande *-vin*-namnen.¹⁰ I Svensk ortförteckning 1965 (SvOrtf) är landskapets *Böne* och *Knätte* ensamstående

1 Vem är vem (1965 s. 667).

2 Vem är vem (1966 s. 311), Hjertén (2013 s. 9 f.).

3 Hallqvist (1978 s. 231), Hjertén (2013 s. 9 f.).

4 Jag tackar teol. dr Johnny Hagberg, Skara, som gjort Hallqvists bidrag i *Kyrkvägen* tillgängligt för mig.

5 Hallqvist (1978 s. 232, 234 f.). Se även Hjertén (2013 s. 9 f.).

6 Edfelt (1960 s. 118 ff.).

7 Dikterna *Landsvägsliv*, *Sommarspegel* och *Vestrogothica* återfinns i samlingsvolymen *Ekolodning* (Edfelt 1986 s. 101, 201, 166).

8 Larsson (2010 s. 3 ff.).

9 Se om by- och sockennamnet *Våmb* Linde (1947 s. 161 ff.), Ivar Lundahl (i SOSk 7 s. 108 f.), SOL (s. 369: i efterleden *hem* 'gård; boplatz' och »i förleden sannolikt en motsvarighet till fvn. *vá* 'vrå, hörn'»).

10 Se om *vin* 'betesmark, äng' SOL (s. 363 f.), om by- och sockennamnet *Böne* SOÄ (10 s. 32 f.), Jansson (1951 s. 68 f.), Linde (1997 s. 36), SOL (s. 59: *bo* 'bostad, gård' och *vin*) och om by- och sockennamnet *Knätte* SOÄ (10 s. 118 ff.), Jansson (1951 s. 69 f.), Linde (1997 s. 37 f.), SOL (s. 178: *knatt* 'bergkulle' och *vin*).

Knätte kyrka

namn.¹¹ Närmast följer i dikten *Magra* och *Erska*.¹² SvOrtf upp-
tar inget annat *Erska* eller *Magra* i vårt land än dessa västgötska
toponymer.

Ett *Stommen* finns på olika håll utanför Västergötland (SvOrtf),
men vid användningen av *Stommen* träffar Hallqvist ändå nå-
got mycket västgötskt. Ivar Lundahl (1945 s. 162 ff.) talar om
(präst)gård(s)namnet *Stommen*, »vilket så gott som uteslutande
synes förekomma i det gamla Skara stift»; jfr SOL (s. 305 f.).
Till detta stift hörde under medeltiden Västergötland, Dalsland
och Värmland. »Tyngdpunkten i Skarastiftet var bygden mellan
Vänern och Vättern».¹³ I den vidsträckta västgötska slättbygden
är *Stommen*-namnen ett framträdande inslag. Registret över ter-
ritoriella namn i SOSk (18:2 s. 49) har t.ex. enbart för Vartofta
härad 32 hänvisningar till *Stommen*. Det finns sådana namn även
i Dalsland och Värmland, men namnregistren i SOSk, SOV och
SOÄ tyder på att de värmländska namnens antal är blygsamt i
jämförelse med det stora antalet *Stommen* i Västergötland och på
att antalet dalsländska namn är vida mindre än antalet västgötska.
Dalsland har ett historiskt samband med Västergötland. »Vid
tiden för äldre västgötagens nedskrivning (slutet av 1200-talet)
omfattade Västergötland utom det nuvarande området även det
nuvarande Dalsland [...]» (Lundahl 1961 s. 1).

Diktens *Björke* är inte ett för Västergötland kännetecknande
namn, och nära nog detsamma kan måhända sägas om *Lena*
(se SvOrtf), trots att Västergötland äger det historiskt bekanta
Kungslena och två andra *Lena*.¹⁴ Hallqvists anförda *Trökörna* är
förvisso västgötskt; detta by- och sockennamn har enligt SvOrtf

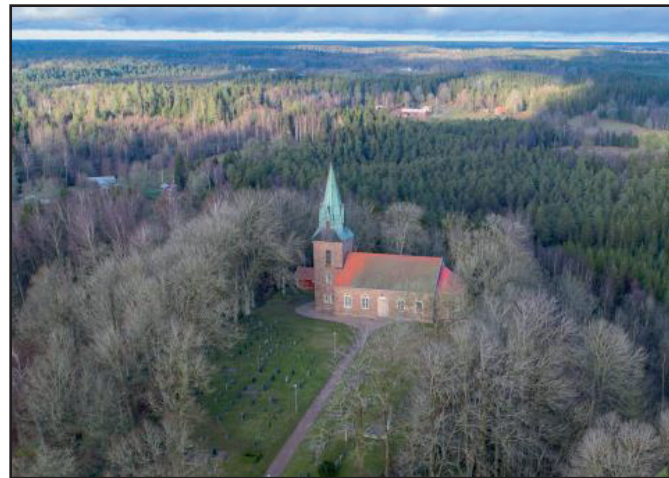
11 Jag har vid min undersökning fäst större vikt vid SvOrtf än vid det långt
senare tillkomna Ortnamsregistret på nätet. SvOrtf 1965 ligger i tiden
ganska nära det år då Hallqvists dikt publicerades i Kyrkvägen; förteckningen
är inriktad på bebyggelsers namn, medan man i Ortnamsregistret också
möter ägonamn och naturnamn. Ortnamsregistret ger t.ex. förutom by-
och sockennamnet *Öra* i Västergötland en rad olika exempel på namnet *Öra*,
men det är då med ett undantag fråga om annat än bebyggelsenamn (SvOrtf
upptar endast det västgötska by- och sockennamnet). Vid sökandet i SvOrtf
1965 bör man dock inte bortse från möjligheten att ett eller annat ortnamn
som vore av intresse i vårt sammanhang döljer sig bland toponymer som inte
är upptagna i SvOrtf.

12 Se om by- och sockennamnet *Magra* SOÄ (3 s. 28 ff.), Linde (1997 s.
29), SOL (s. 217: troligen samband med adjektivet *mager*) och om by- och
sockennamnet *Erska* SOÄ (3 s. 2 f.), Linde (1997 s. 32), Strandberg (2013 s.
123 ff.), SOL (s. 74: troligen samband med fvn. *jorfi* 'grus, sand(bank)' e.d.).
13 Wadensjö 2014 s. 130.

14 Se om by- och sockennamnet *Kungslena* Lundahl (i SOSk 13 s. 145 f.),
Linde (1997 s. 28), SOL (s. 186: fsv. **len* 'slutning'), om det västgötska by-
och sockennamnet *Lena* SOÄ (8 s. 160 ff.), Linde (1997 s. 28), SOL (s. 197 f.)
och om det västgötska bynamnet *Lena* i Timmele socken SOÄ (10 s. 224 f.),
Linde (1997 s. 28).

ingen motsvarighet i riket.¹⁵ När diktaren talar om Hudene-
gumman, Hudene bönder och Hudenevägar står vi inför ännu
ett gammalt västgötskt *-vin*-namn, *Hudene*, såvitt känt utan mot-
stycke i övriga riket (SvOrtf).¹⁶

»I Alboga, Od och Öra, där duger det gott att bo», heter det
hos Hallqvist. Ett toponymiskt *Alboga* påträffas inte bara i Väs-
tergötland utan också i grannlandskapen Småland och Öster-
götland.¹⁷ Det från två håll redovisade *Od* i SvOrtf är däremot
enbart västgötskt.¹⁸

Alboga kyrka

Diktens *Västra Tunhem* kan nog namngeografiskt betraktas som
rätt västgötskt, trots att *Tunhem* i SvOrtf också redovisas från
Dalsland och Sörmland och har en etymologisk motsvarighet
i det bekanta bohuslänska *Tanum*.¹⁹ I fråga om svenska *-hem*-
namn intar ju Västergötland en särställning.²⁰ På Hunnebergs
slutning vid Västra Tunhems kyrka är kulturlandskapet mycket
behagfullt; »Detta Tunhem låg såsom et jordiskt Paradis» och
»Prästgården, som war den wakraste ibland alla jag sedt» är om-
dömen som prästsonen Carl von Linné består i Västgöta resa.²¹
(se sid. 1)

I slutet av sin dikt omtalar Hallqvist också Tämta- och Vänga-
bor. SvOrtf redovisar tre *Vänga* – två från Västergötland och ett
från Sörmland – och ett *Tämta*, från Boråstrakten.²²

15 Se om *Trökörna* Lundahl (i SOSk 15 s. 50, 55), Linde (1997 s. 81 f.), SOL (s.
340: »möglichen 'den med tre olika sädeslag besädda åkern'»).

16 Se om by- och sockennamnet *Hudene* SOÄ (6 s. 60 f., 66 f.), Jansson (1951
s. 65), Linde (1997 s. 37), SOL (s. 137: innebörden av *Hud-* oviss).

17 Se om det västgötska gård- och sockennamnet *Alboga* SOÄ (6 s. 2 f.),
Linde (1997 s. 26), SOL (s. 19: »väl ett jämförelsenamn, innehållande fsv. *albohgi*
'armbåge'»). Jfr Gösta Franzén (i SOÖg 11 s. 13, 91).

18 Se om by- och sockennamnet *Od* SOÄ (6 s. 156 f., 164 f.), Linde
(1997 s. 25), SOL (s. 247: troligen ett fsv. **odh* 'vadställe') och om by- och
sockennamnet *Öra* SOÄ (6 s. 206 f., 210 f.), Linde (1997 s. 30), SOL (s. 396 :
till *ör* 'grus', 'grusbank').

19 Se om *Västra Tunhem* SOÄ (12 s. 42 f., 70 f.), Linde (1997 s. 42), SOL
(s. 379: *tun* '(in)hägnad' och *hem* 'boplatz; gård'); om *Tanum* Sahlgren (1930
s. 71 ff.), SOL (s. 327), Catarina Röjder (i OGB 19:1 s. 61 f., 191 ff.). I

Ortnamsregistret har jag funnit *Tunhem* som läghetsnamn på ett begränsat
antal platser utanför Västergötland. Det ter sig a priori föga sannolikt att de
blivit lika uppmärksammade som sockennamnen *Västra Tunhem* och *Östra*
Tunhem i Västergötland och de övriga gamla *-hem*-namnen i nämnda landskap.

20 Linde (1947 s. 164) : »Västergötland är ju det stora spridningsområdet för
de svenska *hem*-namnen». Ståhl (1976 s. 75): »Antalet *-hem*-namn i Sverige
utgör ett par hundra, de flesta i Västergötland (ca 80).» Se även Linde (1997 s.
41 ff.).

21 Linné (1747 s. 210).

22 Se om by- och sockennamnet *Vänga* SOÄ (11 s. 122 f., 126 f.), Linde
(1997 s. 26), SOL (s. 371: samband med *väng* 'en bys eller ett hemmans
inhägnade ägor i motsats till utmarken; gårde; skifte; hage') och om by- och
sockennamnet *Tämta* SOÄ (11 s. 112 f., 118 f.), Linde (1997 s. 31 f.), SOL (s.
345: innebörden oklar).

I Gunnar Lindes bok, avsedd att ge en bild av det toponymiska Västergötland, är dikten Frågor till en västgötapräst ett charmfullt och pedagogiskt inslag. Lindes val av skönlitterär introduktion till landskapets ortnamnsskick är berömvärt.

Litteratur

Edfelt, Johannes, 1960: [Inledning till avsnittet] Västergötland. I: Tusen sevärdheter i Sverige. Red.: Olof Thaning. Stockholm. S. 118–121.

– 1986: Ekolodning. Dikter från sex decennier. Efterord av Ulf Linde. Bilder av Petter Zennström. Höganäs.

Hallqvist, Britt G., 1952: Frågor till en västgötapräst. I: Kyrkvägen 1952:8. S. 143.

– 1978: I morn ska vi fara till Åsletå. I: Västergötland i litteraturen. Västgötaförfattare från 1700-tal till nutid. I urval och redigering av en studiegrupp under ledning av Gunnar Arnborg, Wendelsbergs folkhögskola. Stockholm. (Sobers landskapsböcker.) S. 231–235.

Hjertén, Nils, 2013: Skara stift och Västergötland i Britt G. Hallqvists författarskap. I: Skara stiftshistoriska sällskap. Medlemsblad 21. 2013:2. S. 9–11.

IVästergötland. Prosa och poesi. Red.: Hugo Swensson, 1955 Stockholm.

Jansson, Valter, 1951: Nordiska vin-namn. En ortnamnstyp och dess historia. Uppsala–Köbenhavn. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 24. Studier till en svensk ortnamnsatlas 8.)

Larsson, Lars-Gunnar, 2010: Johannes Edfelts Edåsa. I: Föreningen för västgötalitteratur. Meddelande 2. S. 3–6.

Linde, Gunnar, 1947: Sockennamnet Våmb. I: NoB 35. S. 161–165.

– 1997: Ortnamn i Västergötland. 2 reviderade uppl. Skara.

Linné 1747 = Carl von Linnés Västgöta resa 1746. Faksimiledition efter 1747 års originalupplaga. 1956. Malmö.

Lundahl, Ivar, 1945: Ordet *stom* och gårdnamnet *Stommen* samt förhållandet mellan sockennamn och gårdnamn i Västergötland, Dalsland och Värmland. I: NoB 33. S. 162–170.

– 1961: Det medeltida Västergötland. Uppsala–Köpenhamn. (Nomina Germanica 12.)

Ortnamsregistret = Gamla ortnamnsregistret. Institutet för språk och folkminnen. https://www4.sprakochfolkminnen.se/NAU-ortnamn/_helareg1.php

Sahlgren, Jöran, 1930: Ordlängdsbalansen i svenskan. I: NoB 18. S. 61–86.

Strandberg, Svante, 2013: Erska. Ett västgötskt by- och sockennamn. I: NoB 101. S. 123–134.

Ståhl, Harry, 1976: Ortnamn och ortnamnsforskning. 2 uppl. Stockholm.

SvOrtf = Svensk ortförteckning 1965 till bruk för trafikverken och deras kunder utg. av Kungl. Generalpoststyrelsen, Kungl. Telestyrelsen och Kungl. Järnvägsstyrelsen. 1965. Stockholm.

Wadensjö, Bengt, 2014: Skara stift – ett gränslöst gränsland. I: Skara stift 1000 år. Red.: Johnny Hagberg. Skara. (Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie 77.) S. 125–135.

Vem är vem. Götaland utom Skåne, Halland, Blekinge. Huvudred.: Paul Harnesk. 1965. Stockholm.

Vem är vem. Skåne, Halland, Blekinge. 2 uppl. Huvudred.: Åke Davidsson. 1966. Stockholm.

Svante Strandberg

Uppsatsen är tidigare publicerad i Ortnamns-sällskapets i Uppsala årsskrift 2023.

Peter Johansson tilldelas H. M. Konungens medalj

Styrelseledamoten i Föreningen för Västgötalitteratur, museichefen vid Vänersborgs museum, Peter Johansson har tilldelats H. M. Konungens medalj av 8:e storleken i högblått band. Johansson får utmärkelsen ”för betydelsefulla insatser inom svenskt och afrikanskt museiväsende”. Under 36 år har Johansson verkat vid Vänersborgs museum och varit dess chef sedan år 2000. Inom ramen för sitt arbete har han under en lång följd av år även arbetat inom det tidigare Svensk-Afrikanska museiprogrammet och då främst inom samverkan med museer i Namibia. Han har även privat författat ett antal biografier över svenska zoologer vilka under 1800-talets mitt och senare hälft haft södra Afrika som forskningsfält, ett författarskap som inneburit en lång rad forskningsresor genom främst Namibia, Sydafrika, Botswana och Angola. Den senaste i raden av böcker, biografen över upptäcktsresanden och zoologen Charles John Andersson, erhöll tryckningsbidrag från Föreningen för Västgötalitteratur. Böckerna har även legat som grund för tre dokumentärfilmer och ett antal utställningar.

Johansson har även författat ett stort antal historiska artiklar, främst med anknytning till museihistoria samt Västergötland och då i synnerhet trakterna av Vänersborg.

Peter Johansson tog emot utmärkelsen vid en ceremoni på Stockholms slott den 13 juni.

Styrelsen för Föreningen för Västgötalitteratur gratulerar till en välförtjänt medalj.

Hellekis säteri – historien om ett gods på Kinnekulle

Detalj av huvudbyggnadens fasad. Bild: Sven Olof Ahlberg

Längs Kinnekulles västsida, ligger flera gamla herresäten. Ett av dem är Hellekis säteri. Gårdens historia är lång. Hur lång vet man inte exakt, men namnet förekommer första gången i bevarade brev under 1400-talet. Den hamn som finns i närheten av gården, är omnämnd vid mitten av 1500-talet som en av sammanlagt tre hamnar längs Vänerens östra sida i Västergötland (Haller, nuvarande Mariestad, och Lidköping är de två andra).

Ägarna och deras liv

Under århundradenas lopp har många människor levt på och kring Hellekis. De historier som finns kring gården tar avstamp i det lokala, men är samtidigt delar av en större berättelse. Under långa tider har Hellekis ägare rört sig i samhällets övre skikt, där samhällsförändringar och maktspel har påverkat deras tillvaro. Somliga har nästan aldrig varit hemma, andra har varit delaktiga i både gårdens och bygdens händelser. Vad som än har hänt i omvärlden, har det gamla godset Hellekis funnits som en konstant under långa tider. Dramatiska händelser har präglat vissa av ägarnas liv, exempelvis Jöran Posse som undkom Linköpings blodbad och flydde till Polen under striderna mellan Karl IX och Sigismund.

Ätten Posse präglade Hellekis under nästan 400 år. Ibland var gården indragen till kronan, eller förlänad till någon annan, men Possarna återkom alltid, ända fram till år 1841 då Louise Posse avled och Hellekis övergick till hennes syster-dotter-dotter som sålde vidare till familjen Skjöldebrand från Borgviks bruk i Värmland. Detta var vid mitten av 1800-talet då stora samhällsförändringar och teknikutveckling pågick, och under Carl August Skjöldebrands ledning startades mekaniskt stenhuggeri i Hellekis hamn, och så småningom också cementfabrik i Hellekis brukssamhälle.

Idag ägs gården av tredje generationen av familjen Klingspor. Det är på deras initiativ, och i nära samarbete med framför allt Wilhelm Klingspor, som boken är skriven.

Inte bara ett hus

Den första kända huvudbyggnaden på Hellekis är den så kallade "Fyrkanten", en sluten försvarsborg som sannolikt uppfördes under första halvan av 1500-talet. Vid slutet av samma århundrade byggdes en palatsliknande renässansbyggnad som passade bättre för den tidens behov av representation. Båda dessa äldsta byggnader finns avbildade i Erik Dahlberghs planschverk "Suecia antiqua et hodierna". Byggnadsdelar från renässanspalatset har hittats vid grävarbeten på gården, och finns bevarade som delar av murar kring den nuvarande huvudbyggnaden.

Inom ramen för arbetet med boken, har en georadarundersökning genomförts, för att fastställa Fyrkantens placering och utbredning. Byggnaden fanns kvar ända fram till mitten av 1800-talet, då en brand utbröt som förstörde den.

Boken innehåller flera nytagna bilder, bland annat från huvudbyggnadens interiör. Här ser vi matsalen, den nuvarande färgsättningen är framtagen av Ralph Edenheim och dekormålare Tommy Spjuth har utfört arbetet. Bild: Sven Olof Ahlberg

Hellekis och arkitekterna

En lång rad namnkunniga arkitekter har satt sin prägel på Hellekis. Den nuvarande huvudbyggnaden är daterad 1791, och är ett verk av Olof Tempelman, på uppdrag av Sara Margareta och Nils Posse.

Ladugården och grindstugan är ritade av Charles Emil Löfvenskiöld vid mitten av 1800-talet, i en byggnadsstil som känns igen från flera andra av Löfvenskiölds lantliga byggnader runtom i landskapet.

Under 1900-talet genomfördes framför allt invändiga ombyggnader av Isak Gustaf Clason, Melchior Wernstedt och Aarno Ruusuvuori. Trots olika tiders ideal och behoven av en modern bostad, har ombyggnaderna alltid genomförts med respekt för det gamla herresätets ursprung.

Djurgården och trädgårdarna

Där det stora kalkstensbrottet idag är beläget, fanns tidigare en djurgård, alltså ett hägn för hjortar. Adliga djurgårdar i Sverige finns belagda sedan första halvan av 1600-talet. Dessa fanns både av praktiska skäl genom sin funktion som ett "levande skafferier" och som en statusmarkör, dit herremannen kunde bjuda in sina vänner till jakt. I Hellekis närhet hade också Hönsäter och Läckö djurgårdar.

Hellekis säteri framställt i Erik Dahlbergs "Suecia antiqua et hodierna". Bara ett par år efter besöket, brann den vänstra byggnaden ned, år 1698.
Bild: Kungliga biblioteket

Även trädgårdarna kring Hellekis har beskrivits och illustrerats i protokoll, litteratur och kartor under årens lopp. Trädgårdarna ges stort utrymme i boken. Tack vare det goda klimatet på Kinnekulles västsida, har många exotiska träd vuxit här under lång tid. Den mytomspunna ginkgon planterades troligen av professor Erik Nyström strax efter sekelskiftet 1900, och är idag ett av besöksmålen i den del av trädgården som är öppen för besökare.

Under 1600-talet fanns här flera trädgårdar, både nyttoträdgårdar för odling och med fruktbärande träd, samt lustgårdar med vattenkonster. 1800-talets trädgårdar fick en mer romantisk utformning, med svängda gångar och prunkande rabatter. I växthus och orangerier fanns exotiska växter som citronträd och vindruvor. Under 1900-talet har flera landskapsarkitekter anlitats och kommit med förslag till förändringar, däribland Ester Claesson, Sven A. Hermelin, J.P. Andersen och Vera Norin. Det var inte allt som blev genomfört, men bevarade skisser och ritningar är ändå intressanta att studera som ett uttryck för sin tids ideal och vilka idéer som har funnits för trädgårdens förvaltning och utveckling.

Hellekis idag

Det gamla godset Hellekis är idag till stora delar öppet för besökare, vilka kan äta eller fika i restaurangen, och flanera i trädgården. Ett utflyktstips inför sommaren!

Anna Lokrantz

Praktverk om ett Västgötagods

Anna och Anders Lokrantz har utgivit ännu en bok som berör Kinnekullebygden. Lördagen den 4 maj släpptes deras bok *Hellekis säteri – om ett gods på Kinnekulle*. Hellekis säteri är beläget i Medelplana socken på Kinnekulles nordvästra del, och förväxlas ofta med samhället Hällekis. Godsets nuvarande ägare, Wilhelm Klingspor, skriver i förordet att oklarheter och felaktigheter har florerat om godset. Efter gedigen forskning har flera frågetecken rätats ut, som man får ta del av i den 336 sidor tjocka boken, där man får följa gårdens historia under ca 500 år. Huvudbyggnaderna har förändrats under seklerna genom bränder, åsknedslag, rivning och ombyggnation.

Nuvarande huvudbyggnad stod klar 1791 och kan ses på

bokens omslag, och är ett verk av arkitekten Olof Tempelman. Hellekis är så mycket mer än huvudbyggnaden. Där finns andra byggnader såsom flyglar, stall och smedja. Många viktiga verksamheter var knutna till gården, t. ex. stenindustri, sockerbruk, hästuppfödning och den skyddade hamnen som var betydelsefull för sjöfarten på Väneren.

Godsets ägarlängd imponerar, och återges vackert på en spelplan med familjevapen på spelbrickor. Ätten Posses tid på Hellekis sträcker sig över flera hundra år. Som kuriosas kan nämnas att Bellman skrev en vers 1792 där "Gref Posse" och en färd till Lidköping omnämns. Flera kungligheter har besökt Hellekis, bland annat Gustaf Wasa år 1532.

Godset lever i allra högsta grad. Huvudbyggnaden är bebodd, kafé och restaurang finns och allmänheten är välkommen till parken och trädgården. Utöver det, återkommande utställningar och julmarknader.

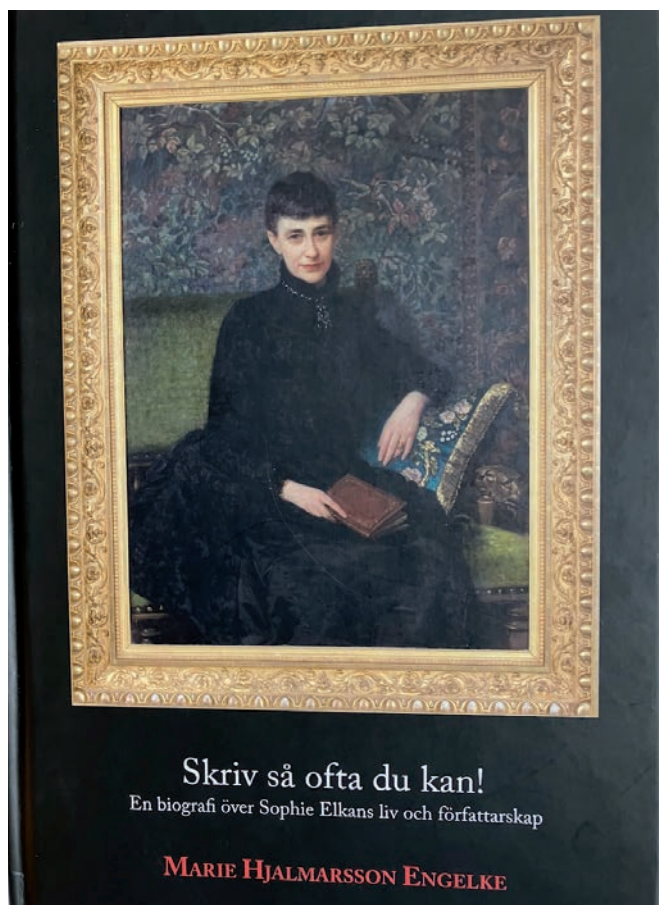
Boken är ett praktverk. Förutom en innehållsförteckning finns ett välfyllt personregister och en rejäl källförteckning. Ett långt silvergrått bokmärke av textil ingår i boken som är tryckt i 1100 exemplar.

Niklas Krantz

”Skriv så ofta du kan”!

En biografi över Sophie Elkans liv och författarskap

Så lyder titeln på Marie Hjalmarsson Engelkes andra bok om författaren Sophie Elkan från 2022. Den första boken med titeln ”*Jag har en plats. Sophie Elkans liv genom brev till Selma Lagerlöf 1894-1900*”, utkom 2014.

”Tack för att jag fått vara din vän”, skriver Marie Hjalmarsson Engelke på försättsbladet. Under femton års tid har Marie ägnat stor del av sin tid till att fördjupa sig i Sophie Elkans liv och inte minst hennes författarskap. ”Det var min livsgärning att sprida kunskap om henne, uppmärksamma henne och ge henne tillbaka sin plats bland de ihågkomna författarna”, skriver hon i förordet.

Idag är Sophie Elkan mest känd som reskamrat och väninna till Selma Lagerlöf, men Marie Hjalmarsson Engelke vill lyfta fram henne som en författare i egen rätt. Sex romaner skrev Sophie Elkan under sin aktiva tid samt ett stort antal noveller samlade i fem novellsamlingar. Många av novellerna publicerades i dagspress, till exempel Göteborgs handels- och sjöfartstidning. Ända fram till romanen John Hall skrev Sophie under pseudonymen Rust Ruest, vars betydelse har tolkats till ”dädlös vila rostar”.

Tre av romanerna skildrar historiska personer; John Hall, Gustav IV Adolf och Jacob Johan Ankarström.

Det var med romanen *John Hall. En historia från det gamla Götheborg*, som utkom i november 1899, som Sophie Elkan fick sitt stora genombrott och vann kritikernas uppskattning. Hon var särskilt glad åt Oscar Levertins recension där han skriver att hon lyckats göra romanen ”*helgjuten och levande. Följden har också blifvit en, trots åtskilliga onödiga upprepningar, alltigenom välskrifven, förträfflig bok.*”

Det tog Sophie Elkan flera år att färdigställa boken och hon tillbringade åtskilliga timmar på bibliotek och arkiv. Alla uppgifter skulle vara så riktiga som möjligt. Romanen handlar om den förmögne och driftige grosshandlaren John Hall d.ä, hans familj och om den stora förmögenhet han under sin livstid lyckades skapa samt byggandet av Gunnebo slott.

Efter faderns död får sonen, John Hall d.y., arva hela förmö-

genheten samt Gunnebo slott. Tyvärr ärvde han inte faderns ekonomiska sinne utan bara några år senare har John Hall d.y. förlorat allt och dör utblottad i Stockholm 1829.

Sophie var inte så förtjust i titeln, som förlaget gav boken, men fick ge med sig. Den autentiska handlingen i romanen och den gedigna arkivforskningen som låg bakom, tilltalade de manliga kritikerna särskilt och Sophie hade också ägnat mycket tid till att ge romanens språk en ålderdomlig prägel. Arvodet för romanen blev hela 3.015 kronor, vilket glädde Sophie trots att hon var ganska förmögen. Under årens lopp fick hon arva flera släktingar och inte minst arvet efter den avlidne mannen.

Romanen om John Hall trycktes under de kommande åren i fyra upplagor och sattes även upp som teaterpjäs, där den gjorde stor lycka. Senare upplagor har kommit under 1990-talet och på 2010-talet, då med moderniserat språk. Detta moderniserade språk skulle Sophie inte ha godkänt. Tvärtom var hon ganska konservativ och uppskattade inte den stora språkreformen som genomfördes 1906.

Romanen *Drömmen om Österlandet*, som utkom 1901, är särskilt intressant. Boken skrevs vid hemkomsten efter den stora Orientresan, som Sophie och Selma Lagerlöf företog från december 1899 till maj 1900. Fokus på denna resa var Egypten och Jerusalem. Det var här de skulle skaffa material, uppleva stämningar och miljöer, till sina romaner. Selmas roman *Jerusalem* skildrar en grupp bönder från Näs i Dalarna, som i slutet av 1800-talet emigrerade till det Heliga landet och anslöt sig till en amerikansk sekt. Romanen kom ut i två delar 1901 och 1902 och blev Selma Lagerlöfs riktigt stora genombrott.

Marie Hjalmarsson Engelke skildrar i ett särskilt kapitel hur Sophie och Selma under flera år diskuterar sina romaner, ger och tar emot råd och idéer. De korrekturläser varandras manuskript, som flitigt skickas mellan dem per post. Deras nära samvaro och täta brevväxling påverkade båda deras författarskap, på gott och ont. Särskilt fick Sophie finna sig i att Selma ofta ändrade i hennes texter, strök och la till ny text. Detta gjorde Sophie många gånger förtvivlad och hon tappade ofta tron på att hon överhuvudtaget kunde skriva. I talet vid Sophie Elkans grav ger Selma följande bild: ”Och vi skulle ha skrivit böcker. Du skulle ha suttit på dina bibliotek och forskat, och sedan skulle du ha kommit till mig och visat dina fynd. Vi skulle som i forna dagar ha diskuterat planer, prövat och förkastat. Åter skulle det konstnärliga arbetets oförvanskliga glädje ha genomstrålat ditt sinne.”

Från och med Jerusalem går Selma Lagerlöf från klarhet till klarhet, hennes författarskap prisas och populariteten bland läsarna ökar, likaså upplagorna. Sophie Elkan får däremot se sig förbi-gången och den lilla romanen *Drömmen om Österlandet* lämnar inget större avtryck bland kritiker eller läsare. Romanen skildrar en ung kvinna som på Nääs slott/slöjdseminariet möter en man från Egypten. De fattar tycke för varandra och när kvinnan besöker Kairo får hon veta att mannen redan är gift och kulturkrockarna är alldeles för stora för att kunna överbryggas.

Stoffet till novellerna hämtade Sophie ofta från sitt eget liv. Hon föddes 1853 i Göteborg i en förmögen judisk familj; Salomon. Morbrodern August Abrahamson kunde 1868 köpa Stora Nääs säteri mellan Lerum och Alingsås, nu kallat Nääs slott. Nääs blev en viktig plats för familjen och det var här Sophies bror Otto Salomon startade det slöjdseminarium som skulle få världsrykte.

Sophie gifte sig 19 år gammal med sin äldre kusin Nathan Elkan och flyttade till Stockholm. Nathan Elkan var musikbokhandlare och delägare i firman. Lyckan är total då lilla Kerstin föds 1877. Men lyckan varar inte länge, Nathan drabbas av tuberkulos och avlider 1879 i Menton i Frankrike där familjen bott en längre tid för att söka bot för hans sjukdom. Nathan dör på annandag jul, den 26 december, nästa dag dör lilla Kerstin 2 år gammal. Sophie har förlorat allt!

Så här sammanfattar Sophie sitt liv: ”*Jag har endast tre data i mitt*

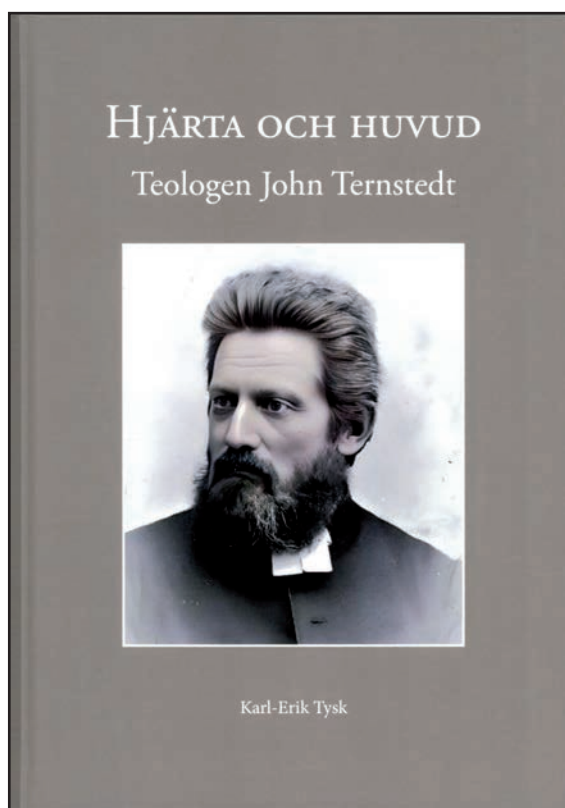
lif; jag är född 1853, jag gifte mig 1872 med musikkbokhandlaren N. Elkan i Stockholm och jag blef änka 1879”.

Sophie Elkan led under sina sista år av dålig hälsa och genomgick flera operationer. Dessutom försämrades hennes syn gradvis. Hon avled den 5 april 1921 och begravdes i familjegraven på den Mosaiska begravningsplatsen vid Svingeln i Göteborg. Vid begravningen höll Selma Lagerlöf ett vackert begravningstal över sin väninna och reskamrat. Selma Lagerlöf hade också för avsikt att skriva en hel biografi om Sophie Elkan, men hade svårt att riktigt komma igång. Till Jeanna Oterdahl skriver Selma: ”*Sophie lade ju alltid in så mycket av sina egna erfarenheter i sina skildringar. Den som bara kunde skilja på sanning och dikt, framför allt i noveller, då hade man nära nog hennes biografi färdig.*”

Marie Hjalmarsson Engelke avslutar sin gedigna bok med en förteckning över Sophies alla publikationer, källförteckning, ett personregister och slutligen ett släkttred.

Varför inte prova att läsa några av Sophie Elkans noveller; till exempel novellsamlingarna Fågelperspektiv och *Från östan och västan*, som finns i nya upplagor från 2002.

Annicka Berggren

John Ternstedt (1844–1938) var under många år en av de mest framstående prästerna i Skara stift. Hans ryktbarhet nådde långt utanför stiftets gränser.

Genom sitt teologiska författarskap gjorde han sig ett namn inte bara i Sverige. En del av hans böcker översattes till bland annat finska och tyska. Han stod även i kontakt med många av sin tids främsta teologer, både hemma och utomlands.

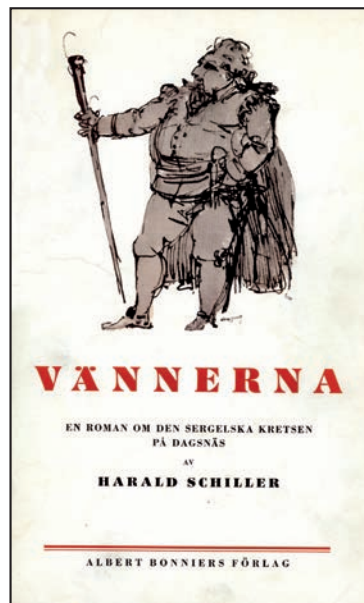
Hans mångsidighet är förbluffande, alltifrån vanliga predikningar via bibelutläggningar, teologiska föredrag och biografier till en och annan religionsfilosofisk kommentar.

Samtidigt förblev Ternstedt hela tiden församlingspräst och tjänstgjorde större delen av sitt liv som kyrkoherde i Fägre pastorat från 1885 till sin död 1938 vid 93 års ålder.

Ternstedt kom att andligt påverka fägrebygden under lång tid. Han blev utnämnd till teologie hedersdoktor 1897.

Denna bok är ingen biografi utan handlar i stället om Ternstedt som kristen, teolog och själavårdare. Boken omfattar 188 s. och är bunden i hårda pärmar. Pris 175 kr.

Harald Schiller och hans enda västgötaroman

Harald Schiller, fil. dr och Kulturchef i Sydsvenska Dagbladet, var en i mitten av 1900-talet ofta läst författare. Han var överläkarson från Falköping, en kort tid även skaradjäkne och kunde Falbygden och Västergötland. En viss förkärlek för berömda författare gjorde att han gärna biograferade Verner von Heidenstam, Ellen Key och Selma Lagerlöf. Men han sökte sig gärna till äldre tider och biograferade även Pehr Tham på Dagsnäs. Hans enda västgötaroman kom 1939 med titeln "Vännerna" och handlade om Tham och hans vän Sergel. Boken är försedd med illustrationer som är Sergel-teckningar. När jag en gång uttryckte min uppskattning av texten i "Vännerna", berättade han om hur mycket han satsat på just den boken. Den kom att förknippas med hans maka, som oväntat avled vid bokens utgivning. Han sörjde henne hela livet. Sensommaren 1939 besökte Schiller i Skara sin gamle lärare Josef Carlson på väg till Mårbacka och ett sista besök hos Selma Lagerlöf, som avled vintern 1940. Det var då hon yttrade: "Jag kan dö utan tron på ett evigt liv, men jag vill det inte"!

Romanen "Vännerna" är en västgötabok med en känsligt berättad personhistoria och mycket god landskapsskildring. Avslutningskapitlet "Fru Henrika kommer tillbaka" slutar med Pehr Thams död på Dagsnäs. Boken som har en begränsad upplaga, är fortfarande läsvärd.

Bengt O. T. Sjögren

Notera redan nu:

Bokauktion i Stora Levene Lördagen den 26/10

Läckö i historien – historien i Läckö

Läckö har sin givna plats i historien. Det står väl närmast självklart. Det behövs inte mycket fantasi för se hans högvördighets beväpnade ryttare. Den som satt på Läckö satt säkert. Han var väl skyddad både mot fiender från främmande land och avundsmän och konkurrenter på hemmaplan.

Vi kan också förstå oss situationen, när Gustav Vasa lagt sig till med fästet och där satt in pålitligt folk för att hålla ett öga på västgötarna. Det gällde nog i lika hög grad västgötaherrarna som allmogen.

Västgötaherrarnas uppror leddes av en man som bodde inte så långt härifrån. Jag tänker på Ture Jönsson Tre Rosor på Lindholmen. Han var nära förbunden med biskopen i Skara Magnus Haraldsson. Ture Jönsson var en rik man och han var mycket ansedd och inflytelserik i sin egenskap av lagman i Västergötland. Det har sagt, att frälsemännen i Västergötland i honom såg en fader för allt folket.

Vi kan förflytta oss fram i tiden och stå här och trängas med allmogen för att få se en skymt av den namnkunnige fältherren Jakob De la Gardie och hans undersköna gemål Ebba Brahe som konungen älskade över allt annat. Men hon blev som bekant inte Gustaf II Adolfs drottning. Den unge kungen var lättantändlig och han var häftigt förälskad i den unga hovfröken, som 1611 kom till kungamodern änkedrottning Kristina. Det sägs att kärleken besegrar allt. Men det är tydligen inte alltid sant. I varje fall gäller det inte kärlekssagan mellan Gustaf Adolf och Ebba Brahe. Kärleken hade två starka motståndare inför det tilltänkta äktenskapet. Den starkaste motståndaren var kungens mamma. Hon bjöd häftigt motstånd. Men kungen framförde verkligen ett allvarligt menat frieri 1613 men därvid stannade det. Hans förlovningsring, som han skänkte Ebba Brahe, finns kvar som ett minne av den kungliga skärselden. Ringen har röd rubin omgiven av briljanter.

Gustaf Adolf var inte knusslig med presenter. Han använde sig av Lars Sparre som kärleksbudbärare, och det är också han, som får i uppdrag att beställa ett bröstsmykke om 300 gyllen med diamanter hos en guldsmed vid namn mästare Lorentz som han lämnar till Ebba. Det var våren 1615 men sommaren samma år kommer skilsmässan, då kungen drar ut i det ryska kriget. Han fick inte ens tillfälle att säga farväl utan skriver i stället ett brev, som jag tar mig friheten att läsa upp, även om jag är medveten om att det inte är riktigt fint att läsa andras brev och framförallt inte kärleksbrev. Kungen skriver:

Wälborna fröken, hjärtans aldrakäraste fränka!

Jag hade hoppats, att jag efter Eder, min käraste, till att bjuda Eder godnatt. Men efter den lyckan mig ej haver mått vederfaras, då haver jag den dristigheten uppå mig tagit, utav den stora affektionen och den goda viljan, därmed mitt hjärta – det olycksaliga – alldeles mot Eder uppfyllt är, detta grova och skitna papper med min onda stil att bemåla, vilket dock likväl – efter jag i hast ej annat kan bekomma – mig skall tjäna att Eder mitt ödmjuka och trogna sinne till all tjänst och god vilja, uti stadighet. I alla mina dagar, hembjuda, så och Eder ödmjukligen att bedja att framhärda i den gunst och benägenhet, och där hos stadigt uti Edert dygderika hjärta. Betrakten, att jag bär sorgen i för Eder; och ändock jag från Eder måste skiljas med kroppen, skall dock hjärtat och tanken stadigt hos Eder bliva. Och efter det jag befruktar, att jag en lång tid måste Eder åsyn och umgänge mista, så haver jag velat detta blomster, som tyskarne Vergisst nicht mein, Förgät mig ej, kalla, Eder tillhanda sändas, bedjandes, att I densamma för dess stora ringhets skull icke allenast ej velen förakta utan det upptaga med sådant hjärta, som det varder visserligen Eder översänt utan den, som Eder

önskar många mål, många gånger, 100 000 goda nätter, och den som där bliver till sin död Eder trogne och tjänstvillige frände.

Brevet är undertecknat GA, som bundit samman initialerna på EB

Nu vet Du, hur man skrev kärleksbrev på 1560-talet. Bortsett från den omständliga stilen och de gammaldags uttrycken. Nog märker vi ömheten, och nog känns värmen från kärleksglöden fortfarande. Det är märkligt, att inte det skitna pappret brann upp och förtärdes av kärlekselden.

1617 trolovades Ebba Brahe med riksmarsken Jakob De la Gardie och året därpå gifte de sig. Det berättas, att Ebba Brahe böjde sig för sitt öde och skrev på en fönsterruta i Stockholms gamla slott med en diamantring, som hon en gång fått av Gustaf Adolf:

Jag är förnöjd med lotten min
Och tackar Gud för nåden sin.

Det har sagts av en svensk historiker, Grimberg, att änkedrottningen skall ha ristat den segrande världsklokhets kalla ord under den unga kvinnans uppgivna och ödmjuka beaktelse:

Det ena du vill, det andra du skall:
Så pläret gå i dylika fall.

Ebba Brahe blev mycket lycklig i sitt äktenskap med Jakob De la Gardie. Hon fick 14 barn med honom, däribland alltså Magnus Gabriel De la Gardie, det stora namnet här på Läckö.

Gustaf Adolf inledde samma år som kärleksbrevet, nyss citerat, skrevs, ett kärleksförhållande med hustrun till en holländsk officer i svensk tjänst. Hon hette Margareta Slots och med henne hade kungen en son, född 1616, Gustaf Gustavsson, sedan adlad och upphöjt i grevligt stånd under namnet af Vasaborg. Men något mera varaktigt förhållande tycks det inte blivit mellan kungen och Margareta Slots. Hon efterträddes av många andra kvinnor. Två mycket heta kärleksdikter skrev kungen till en finländsk adelsjungfru Krista eller Kristin Fleming. En nutida svensk historiker, Jerker Rosén, säger om dem, att de tyder på ett häftigt engagemang, och det kan man väl säga. Gustaf Adolfs dotter Kristina är kritisk mot sin far och riktar så småningom förebråelser mot honom för att "han älskade kvinnorna för mycket".

Med namnet Kristina förknippar vi onekligen Magnus Gabriel De la Gardie, drottningens store gunstling. Vi ska i detta sammanhang blott notera vad Ebba Brahe skriver i ett brev till sin son om drottningens känslor. När Magnus Gabriel hade farit till Paris på ett diplomatiskt uppdrag, uppsökte drottningen Ebba Brahe så gott som varje dag för att få tillfälle att höra om Magnus Gabriel eller tala om honom. Drottningen satt långt in på nätterna hos Ebba Brahe. "Allt hennes tal begyntes och lycktes med om dig, mitt kära, ädla barn, så nådigt att jag kan intet utskriva." Om det möjligen gick någon dag utan att drottningen fick något brev från Magnus Gabriel, försvann hennes goda humör. Men, som vi vet, föll gunstlingen i onåd. I en självbekännelse, skriven på gamla dar, riktad till Gud själv, ger Kristina bl. a. följande karaktäristik av sig själv:

Mitt eldiga och stormande temperament gjorde mig icke mindre benägen för kärlek än för ärelystnad. Till vilka olyckor skulle icke denna farliga benägenhet har fört mig, om jag icke skyddats genom min ärelystnad och min stolthet, som gjorde det omöjligt för mig att underordna min vilja under en annans och kom att se ned på alla andra. Jag tillstår, att om jag icke blivit

född flicka, skulle mina anlag och mitt temperament kanske ha förtlett mig till en upprörande oordentlig levnad ... Hade jag känt mig för svag att motstå frestelsen, så skulle jag som så många andra nog ha velat skaffa mig kärlekens njutningar genom att gifta mig. Ock om jag haft ett så oöverberröligt behov av äktenskap, skulle jag icke ha hyst den obetydliga motvilja däremot, på vilken jag givit så många bevis.

Gabriel Oxenstierna lär en gång ha frågat drottning Kristina om ett eventuellt äktenskap. Den då 15-åriga flickan ska ha gett det fräna och bitande svaret: "Den som kan få vara sin egen, bör inte bli någon annans."

På många gamla målningar och teckningar, även med motiv just från Läckö, ser vi i förgrunden olika figurer, som egentligen inte har ett dugg med tavlan att göra. Men de ger liv åt bilden. Vi kan se bönder, hantverkare, kuskar, lakejer etc. Hur hade de det? Hur upplevde de sin situation? Fann de sig snällt i alla de många sociala missförhållandena? Vet man något om människorna utanför slottets murar?

Ja, vi vet åtskilligt men det skall också sägas i samma andetag, att vi naturligtvis vet oändligt mycket mer om de högre ståndens väl och ve. Där har ju vi individuella vittnesbörd. När det gäller de lägre stånden, människorna utanför murarna, flödar inte källorna så ymnigt, men visst finns det material både inhemskt och utländskt. Främmande besökare av vårt land förvånades över böndernas relativa frihet. De tyckte, att det var mycket egendomligt, att bönder satt i den svenska riksdagen. Det var en verklig kuriositet. Det finns en teckning i diplomaten Magalottis resebok från 1674, som visar bönder, som inte tycks brista i självsäkerhet och självförtroende.

Forskningen är inte riktigt enig om böndernas ställning. Det är utan tvivel så, att adelns tillväxt, donationsväsendet, statens gävo- och lönepolitik, skrämd bönderna och inte bara allmogem utan även de andra offrälse stånden. Bondeståndet uttalade hela tiden, att man fruktade att bönderna höll på att mista sitt sociala och politiska inflytande. Vid mitten av 1600-talet fanns en stark social oro i riket. Det finns ett brev från Ebba Brahe till Magnus Gabriel, där hon berättar om sin fruktan för bönderna och en eventuell bonderesning mot adeln. Det är ett mycket livligt berättande brev:

När jag kom hit (till Jönköpingstrakten), där den bonden bor, som plägar vara herredagskarl (riksdagsman), med det stora röda skägget, (Ebba vet tydligen inte vad han heter), så blev han full om aftonen, han drack med mitt folk. Så sade han ut, vad bönderna hade i sinnet, det de ville slå ihjäl all adelen. Varför ber jag den död Gud har tålt, min son, att du inte drar ner. Gud vet, huru ängslig jag är både för min son och mig själv. Jag rädes, de mördar mig, ehuru väl jag inte fruktar döden – men på det sättet vill jag inte gärna taga avsked av världen. Jag vet inte, hur skall jag komma upp, för de säga, i Småland äro de lika galna. Gud hjälpe oss för Kristi skull och stille allt ont.

Det hände här och var att bönderna vägrade fullgöra dagsverken på herrgårdarna. Godsadelns gårdar fick stå obrukade. Det blev inte bättre i samband med missväxten 1649. Folket även i de bördigaste trakterna blev tvungna att äta barkbröd. Det var inte så få som svalt ihjäl. Det drev ständiga tiggarghopar på vägarna. Städerna och särskilt Stockholm uppfylldes av dessa stackars människor. Tiggarskarorna blev en landsplåga. Det tycktes knappast finnas någon hjälp. Utsvultna, hjälplösa, förtvivlade människor fruktar ingenting. Det finns dikter från dessa år, dikter, som spreds över landet. Där kan det bl.a. heta:

Lårarna voro tömde, spannen gistnade sönder,
mycket folk med röd ögon, bleka kinder för nöden,
då intet var på logan, söka sig bröd i skogen
av rötter och knopp, drav och bark, som ringa till föda doger.

Det blev inte bättre, när man inom adeln diskuterade frågan, om inte de bönder, som lydde under adeln eller var bosatta på jord, vars avkastning gick till adelsmän, i själva verket var adelns undersåtar och endast indirekt medborgare i riket. Men det skall också sägas, att det inte alls är säkert, att kronan bar sig bättre åt än adelsmännen mot bönderna. Bondeoroligheterna har sin udd även mot kronans uppbördsmän och mot utskrivningarna under de ständiga krigen.

Mycket av kritiken mot samhället kan sammanfattas i det försvarstal som lyckoriddaren och skalden Lars Wivallius håller, sedan han lurat sig till äktenskap med en dotter till en adelsman Wulff Grip. Han var anklagad för att under falskt namn och stånd ha tillnarrat sig sin brud. Wivallius hade kallat sig Erik Gyllenstierna. Men Wivallius håller ett minst sagt lysande försvarstal. Han säger bl.a.:

Gyllenstiernas person var där icke tillstädes, mycket mindre friade han till henne – utan min person, ja samma minperson, som jag då var och nu är, med vilken Wulff Grips dotter genom äktenskap är nu bliven till ett kött. Därför frågar jag, om ibland oss kristna en ny ordning är uppkommen, att namn och stånd skall menas, men icke människan, när man begär någon till sin äkta maka. Eller om man mera namnet och ståndet respekterar och anse än den mänskliga personen, som Gud haver skapat efter sitt beläte. Månne Adam, då han först fick kvinna att se, sade: Se, jag vill giva dig ett skönt namn och kalla dig Eva och sedan för det sköna namnets skull taga dig till äkta? Nej, den gången glömde han namnet och sade hastigt: Se, det är ben av mina ben och kött av mitt kött.

Det är kanske också något för oss att tänka på så här utanför murarna. Mycket har förändrats, och det är vi oändligt tacksamma för. Men människan är sig bestämt rätt lik genom århundradena, och det är för att vi så väl känner igen oss på gott och ont, som även Läckö i historien och historien på Läckö har något att säga oss. Om alla de gestalter som mött oss idag kan vi kanske säga med Wivallius kloka ord under rätttegångsförhandlingarna:

Vad jag i ungdomen rasat haver, det beder jag om förlåtelse och vill mig härefter så förhålla, att det med Guds hjälp skall allt förglömt varda. Man måste dock hava en tid att utrasa; man kan ock icke få grå hår och visdom uti vaggan. En stut han vickar, men en oxe drager stadigt; en fåle han skenar, men en häst han dansar; ett ungt trä böjes lätteligen hit och dit av vart ett väder, men ett gammalt har stadighet.

Föredrag på Läckö den 4 augusti 1984 av Teol.dr., kyrkoherde Bengt Wahlström, Lidköping (1924–2018)

Glöm ej att betala din medlemsavgift för 2024

Årsavgift 2024: Enskilda medlemmar 150 kr,
Äkta makar/sambor/institutioner 200 kr.

Emblemen på Läckö

EMBLEMS AT LÄCKÖ

An Insight into the Visual World of Magnus Gabriel
and Maria Euphrosyne De la Gardie

Simon McKeown

Den engelska utgåvan av boken om emblemen (målningarna) på Läckö har utkommit och omfattar 388 s., mycket rikt ill. och bunden i hård pärm. Pris 250 kr.

Läckö är ett av Sveriges mest storslagna slott och var huvudsätet för grevparet Magnus Gabriel De la Gardie och Maria Euphrosyne. Läckö betraktas som ett av de viktigaste barockslotten i Sverige och dess inredning erbjuder en perfekt spegel av 1600-talets intellektuella smak.

Då det gamla slottet byggdes om försåg man det med påkostade barockdekorationer tillsammans med De la Gardies många emblem, eller symboliska bilder, som var meningsfulla för dem, och som gav gäster och besökare viktiga budskap om de moraliska och religiösa värderingar som ansågs viktiga. Det kanske mest uppenbara exemplet finns i det stora antalet som kan ses längs bänkarna, galleriet och koret i Läckös praktfulla slottskapell, där inte mindre än 56 emblem skulle hjälpa besökare att fokusera på andliga sanningar.

Men emblem finns även i andra rum. Målningarna i Kungsalen är kopplade till porträtt av framstående militära befälhavare från Gustav II Adolfs polska krig eller från trettioåriga kriget. I gästväningen finns emblem av en annan karaktär, ibland humoristiska eller ironiska.

Boken avslutas med ett kapitel om Läckö-emblemens inflytande på kyrkorna runt Väneren, och i Västergötland. På så sätt dekorerades landsbygdskyrkor ofta med samma emblemtema och teman som finns i Läckö slottskapell.

Författaren Simon McKeown är konsthistoriker, ordförande i internationella sällskapet för emblemstudier.

En svensk översättning beräknas utkomma under sommaren

Westgötha Nation i Uppsala Höst-Terminen 1824

I *Uppsala Academies Catalog* för Höst-Terminen 1824 återfinns de studerande under sina respektive nationer. Till och med Vår-Terminen 1818 hade en särskild avdelning innehållit *Studiosi Nobiles* vilka icke i någon Nation hafva ingått. Detta var de adelsmän som enligt ett särskilt privilegium inte behövde tillhöra någon nation. Sista gången de redovisas är det endast nio personer som utnyttjat privilegiet. Mellan åren 1768-1780 hade adelsmännen haft en helt egen nation, *Natio Nobilum*. Denna hade sitt ursprung från ett besök av Gustaf III i Uppsala 1767 där kungen uppmanade adelsmännen att söka sig samman i en egen nation.

Förutom de ännu idag befintliga nationerna märks katalogen Roslags Nation, Medelpado-Jämtländska Nationen och den Bothniska Nationen.

Uppsala universitets ledning

Kansler är Kronprins Oscar (senare kung Oscar I, 1799-1859). Detta uppdrag erhöill han 1818. 1824 hade han även blivit vice kung av Norge.

Pro Kansler är Carl von Rosenstein (1766-1836) som mottog detta uppdrag i samband med att han valdes till ärkebiskop 1819.

Rector för universitetet denna termin var professorn i dogmatik och moralteologi Anders Hultén (1757-1831). Denna befattning hade han även år 1815.

Westgötha Nation

De olika landskapens födelseår, med egna nationer och nations-inrättningar, brukar anges till 1663. Västgöta nation är äldre än så och startade som en fast sammanslutning av "westrogothi" redan 1639 och är därmed en av de två äldsta i Uppsala. Från år 1640 sträcker sig också Västgöta nations äldsta matrikel. Det är också vid detta år som inspektorsinstitutionen införs.

Nationen bestod höstterminen 1824 av bestod av sex *Seniorer*, 30 *Juniorer*, 30 *Recentiorer* och 25 *Recentissimi*.

Bland *Seniorerna* märks docenten J. A. Butsch (1800-1875) som blev professor i kyrkohistoria 1836 och senare biskop i Skara stift 1837.

Inspektör för nationen 1824

Inspektör för nationen var teologiprofessorn och domprosten **Johan Winbom**. Denne var född i Timmele 1746 och son till en komminister. Han skrevs in vid Uppsala universitet, blev magister 1776 och blev 1795 förste teologie professor. "Sedan han i flera år lönlöst hade bestridit nästan alla en theologie professors tillhörande embetsbefattningar befordrades han först vid 49 års ålder till ordinarie theologie professor" konstaterar hans biografi och fortsätter "efter flera lärdomsprof, mångårig tjänstgöring, nya värdigheter och åtskilliga offentliga uppdrag hade doktor Winbom äntligen fått emottaga en förtjent belöning då han 1805 utnämndes till domprost i Uppsala". De sista åren av sin levnad var han tjänstefri på grund av försvagad synförmåga men förutom detta handikapp hade han en ovanlig styrka och rörlighet

Ända fram till sin död. För välgörenhet var han välkänd och

inrättade 1814 en söndagsskola för hantverkslärlingar i Uppsala. Winbom var även en skicklig botanist och entomolog. Bland annat hade han gått över 100 mil till fots i Lappmarken, stödd på en käpp som också Linné hade haft vid sina exkursioner. I sitt första äktenskap 1788 var han gift med Katarina Afzelius och i sitt andra 1807 med Kristina Hernberg. Winbom avled 1826 och är begravd på Gamla Uppsala kyrkogård.

1824 saknade västgötarna ett eget nationshus. Landskapen (beslutande organ) hölls hemma hos inspektör. Hos honom förvarades även nationens kassakista. 1825 inköptes det nuvarande nationshuset. En insamling företogs men medlen räckte inte, varför inspektör (Johan Winbom) fick gå i borgen för köpeskillingen. Han kom också att ge frikostiga gåvor till nationen. Han instiftade flera stipendier till Västgöta nation och till Skara skola. 1832 togs nationshuset i bruk och anses vara det allra vackraste av Uppsalas nationshus, och troligen byggt 1604.

1818 präglade nationen en skådepenning över honom. 1808 målade Per Krafft d.y. ett porträtt av Winbom som 1833 överlämnades som gåva av en son till honom. Johan Winbom avled 1826.

Hedersledamöter - Membra Honoraria

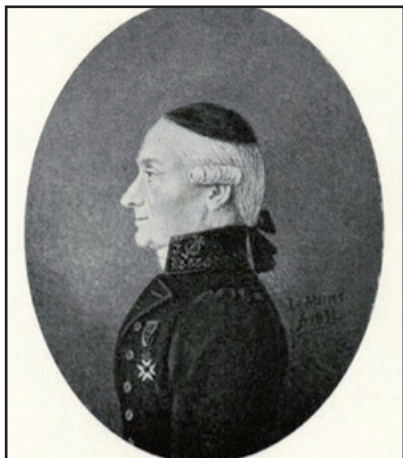
Västgöta nation hade 1824 åtta Hedersledamöter, *Membra Honoraria*. Samtliga var professorer vid universitetet. Först i raden är botanisten och orientalist, e.o. professorn **Adam Afzelius**. Han var född i Larvs prästgård 1750 och avled i Uppsala 1837 och blev student i Uppsala 1768. Redan 1777 blev han docent i österländska språk men hans intressen förde honom till den naturvetenskapliga banan. Han slutade som e.o. professor i *materia medica och dietik*. Afzelius var en av Linnés mest framstående lärjungar och efter honom är *Afzelia* och den lilla fjärilen *Tortrix Afzeliana* uppkallade.

På Västgöta nation finns ett uttrycksfullt målat porträtt av honom som är utfört av Carl Fredrik von Breda. Målningen är gissningsvis daterad till 1802.

Den andre Hedersledamöten var Adam Afzelius broder professor, den tre år yngre **Johan Afzelius**. Han var född i Larvs prästgård 1753 och avled i Uppsala 1837 (samma år som sin bro-

der). Han blev docent under Torbern Bergman (född i Låstad) vilken räknade honom som en av sina mest lovande lärjungar. Han utnämndes till professor i kemi 1784. Mest betydande är hans undersökning av kolsyra, vars olikhet med ättiksyra han påvisade. Med sina betydande insikter i kemi förenade han en tämligen vidsträckt allmän lärdom. Hans dyrbara mineralsamling utgör en viktig del av Uppsala universitets rikhaltiga mineraliekabinett. Hans porträtt är utfört i svartkrita av Henrik Roos af Hjelmsäter. Afzelius biograf Jacob Berzelius skriver: "Afzelius var en man af mycket originalitet, af ett lifligt och angenämt umgänge, som gnistrade af pepprade skämt. Med mycket allmänlärdom förenade han djupt insikter i sin vetenskap, der hans omdöme var skarpt, klart och grundligt."

Den tredje Hedersledamoten var professorn och bibliotekarien **Pehr Fabian Aurivillius**. Han är tämligen unik då han skrevs in vid universitetet som student vid ett halvt års ålder. Möjligen var det för att han var son till den berömda orientlisten och biblioteksmanen Carl Aurivillius?

Pehr Fabian var född i Uppsala 1756 och avled här 1829. Efter sin disputation 1782 blev biblioteksman, docent i grekiska, akademibibliotekarie och professor i vitterhet 1786. Han stannade på denna post i 42 år – den längsta ämbets tiden någonsin. Han var också under åren 1788–1800 Västgöta nations inspektör.

Aurivillius blev utsedd till universitetets rektor 1790, 1799, 1807, och 1816. Det var under hans tid, och delvis efter hans förslag, som en ny biblioteksbyggnad, *Carolina Rediviva*, grundlades. Han hann dock inte se byggnaden färdigställd innan han avled.

Den fjärde Hedersledamoten var återigen en Afzelius och därtill en broder till de ovan nämnda bröderna Afzelius, **Pehr von Afzelius**. Liksom de övriga var han född i Larvs prästgård år 1860 och avled i Uppsala 1843. 1815 adlades han och fick lägga till adelsprefixet von till sitt namn.

von Afzelius blev student i Uppsala 1777, disputerade för den filosofiska graden 1782 och för den medicinska 1783. Efter tjänstgöring som läkare i Paris och London och utbildning hos de främsta läkarna i dessa städer förordnades han att vara kirurg vid Akademiska sjukhuset 1788. Till professor i medicin utsågs han 1801 och blev även livmedikus hos dåvarande kronprinsen

Karl Johan och senare också kunglig arkiater. Vid doktorspromotionen 1835 blev Afzelius medicine jubeldoktor.

Den femte Hedersledamoten är **Olof Kolmodin den yngre** som var född i Saleby 1766 och avled i Uppsala 1838. Föräldrar var prostén Christoffer Dahl och hans hustru Helena Elisabeth Kolmodin. Modern var psalmförfattaren Olof Kolmodins (prost i Flo) dotter. Olof tog moderns släktnamn. Hans halvbröder Anders Dahl var en av Linnés lärjungar och blev berömd botaniker. Han har givit namnet åt växten *Dahlia*. Två andra bröder blev psalmförfattare.

Han promoverades 1791 och blev 1805 professor skytteanus. Vid fyra tillfällen var han universitetets rektor och var också medgrundare av Vitterhetssamfundet i Uppsala. Som skytteansk professor gav han ut flera översättningar av latinska verk. Hans latin berömdes för "lätthet, behag och elegans." Kanske avslöjar porträttet av Kolmodin också något av det som skrevs om honom "kärlek till maklighet och bekvämlighet, hvilken egentligen var hans enda fel". "Han var en av de stilla i landet, en lyssnare och iakttagare, tyst också som deltagare i samkväm."

Thekla Knös

Den sjätte Hedersledamoten är professor **Gustaf Knös**. Denne var född i Skara 1773 och avled i Uppsala 1828. Han var son till den berömda domprosten i Skara Andreas och hans hustru Brita Hedvig Knös.

Knös blev student i Uppsala 1791 och 1810 professor i grekiska språket. 1814 bytte han denna professur till en professur i österländska språk. Han blev teologie doktor 1818 (denna grad kunde då bara erhållas genom utnämning). Som flera knösar var han intresserad av Emanuel Swedenborgs teologi. Han efterlämnar ett otal akademiska dissertationer. Han var också far till Thekla Knös (1815–1880) som var Gunnar Wennerbergs goda vän.

Den sjunde Hedersledamoten är professor **Sven Themptander**. Han var född i Sjögestad 1779 och avled 1848. Familjenamnet härstammar från Tämta socken. Han blev student i Uppsala 1796 och utnämndes till professor i svensk och romersk rätt 1824. Året efter blev han justitieråd. Som kuriosa kan nämnas att han blev uppförd i tredje förslagsrummet vid biskops-

valet i Skara stift 1829. År 1825 var han universitetets rektor. Något porträtt har inte kunnat uppbringas av Knös och därför får hans dotter Thekla illustrera orden kring fadern.

Den åttonde och sista Hedersledamoten var **Sven Lundblad**. Han var född i Skara 1776 och avled på Brunsbo 1837.

Lundblad blev student i Uppsala 1799, teologie doktor 1818 och 1827 förste teologie professor och domprost i Uppsala. 1829 utnämndes han till biskop över Skara stift.

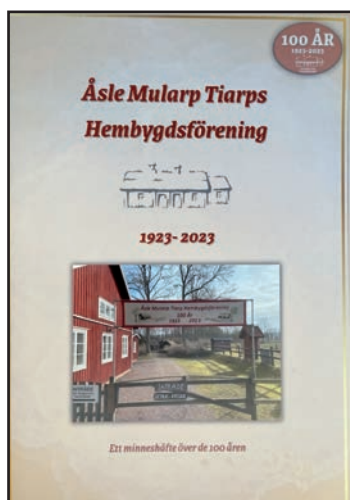
Han kom från ytterst fattiga förhållanden där han ”uppföddes i nödens och armodets sköte” och led hela sitt liv av den undernäring han utstod under sin uppväxt- och studietid. Inte minst ett stöd från domprosten Andreas Knös gjorde det möjligt för honom att studera. Han satt i prästeståndet vid 1823 och 1828–1830 års riksdagar samt ansågs vid riksdagen 1834–1835 vara den jämförelsevis mest frisinna biskopen. 1825 utgav han *Christna religionens hufvudläror* (andra upplagan 1826; tysk översättning 1831). ”Med Sven Lundblads episkopat nådde det swedenborgska inflytandet över kyrkan sin kulmen”. Det var inte minst umgänget med domprosten Knös d.ä. som framkallade hans intresse för studium av Swedenborgs skrifter.

Lundblad fick 1833 vara med om att inviga det nya Skol- och Gymnasii-huset i Skara.

Lundblad var en ivrig motståndare till den inomkyrkliga väckelsen och bekämpade den på olika sätt. Ett exempel är att han tvångsmissiverade den kände väckelsepredikanten M. J. Landahl (1797–1858) till Torsö. Lundblad är begravd på Varnhems kyrkogård.

Johnny Hagberg

Minneshäfte om kulturbärare

En februaridag 1923 samlades tretton hembygdsvänner i Åsle skola. Ett möte som resulterade i samarbete över sockengränser, och Åsle Mularp Tiarps Hembygdsförening bildades.

Hembygdsföreningens flaggskepp är byn Åsle Tå. Denna by,

ca 1 mil öster om Falköping, var tidigare ett fattigt område med backstugor men är nu ett turistmål av rang. Under åren har stuga efter stuga köpts in, och de senaste åren har mycket pengar och tid lagts på området. Alla äldre stugor är i dag i gott skick, även interiören. Den yttre miljön har det också lagts krut på såsom trädgårdsskötsel, uppsättning av fågelholkar, nya gärdsgårdar och lekplats.

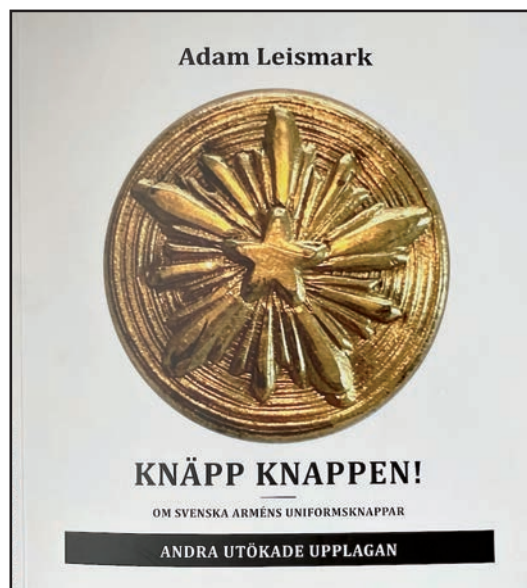
Under tre dagar i juli 2023 pågick ett storslaget hundraårsfirande.

Hembygdsföreningen tar föredömligt ansvar och tänker på kommande generationer. I ett nytgivnet minneshäfte på 36 sidor som innehåller ca 160 bilder får man ta del av deras fantastiska resa.

Bra handlingar bör belönas, så ta er gärna tid och besök Åsle Tå. En restaurang och kafé finns som förgyller besöket än mer, och litteratur och filmer om platsen saluförs.

Niklas Krantz

Västgötska uniformsknappar

En andra och utökad upplaga har utkommit av Adam Leismarks bok «Knäpp knappen! Om svenska arméns uniformsknappar.»

På 229 sidor och drygt 1100 avbildningar får man ta del av svenska militära knappars historia. Man ska dock inte ta bokens titel ordagrant då även andra knappar än arméns omnämns. T. ex. berörs marinens knappar där variationerna är relativt få och ankaret och de tre kronorna har följt med sedan 1700-talet.

Arméns knappvariationer är rikliga och antagligen kom de första regementsknapparna i mitten av 1700-talet. Knappen visade vilken militär enhet bäraren tillhörde, inte tillhör. När fältuniform 90 infördes ersattes de dekorativa och informativa knapparna av neutrala tryckknappar och dragkedjor, vilket är praktiskt men ett kulturellt otyg.

Västgötaförbandens knappar har egna avsnitt i boken, och beskrivs i text och bild. Den äldsta avbildade Skaraborgsknappen står Skaraborgs regemente för. Den är från 1783 och motivet är Västergötlands vapen, dvs. ett stående lejon med två stjärnor i det övre fältet. Västgöta regemente hade ett människoliknande lejon som knappsymbol. Vidare finns information om knappar från Västgötadals regemente, Västgöta Infanteri och Älvsborgs regemente.

I boken omnämns även knapptillverkare och ibland har man spårat enskilda formgivare.

Författaren skriver ödmjukt i förordet att forskningsresurserna varit begränsade och att förteckningen inte är komplett.

Boken bör dock vara ett standardverk hos bland annat museer, arkeologer och historiskt intresserade.

Niklas Krantz

Olof Hansson Örnehufvud, västgöte i rikets tjänst

Örnehufvuds vapensköld. Foto Gabriel Hildebrand. Riddarhuset.

Under 1500-1600-talen började en intensiv utveckling i Europa med att teckna och trycka kartor över städer, landområden och slagfält. I och med Gustaf II Adolfs krig skapades ett behov av militära kartor över gamla och nya områden. Även om det tidigare funnits teckningar över delar av Sverige blev det aktuellt med kartor över städer och befästningar i erövrade områden och krigsskådeplatser. Det var en expansiv tid och ritningar behövdes även över städer som skulle moderniseras och nya orter som planerades.

Olof Örnehufvud (1600-1644) var en av våra mest betydelsefulla kartografer och fortifikatörer under tidigt 1600-tal. Än idag kan vi se spår av hans befästningar. Påverkan och idéer kom från italiensk och nederländsk befästningskonst. Olof Hansson (Svart) senare Örnehufvud, föddes i januari 1600 i Nya Lödöse i det som idag är Gamlestaden i Göteborg. Familjen bestod av handlanden Hans Olofsson och hustru Anna Eriksdotter och Olofs bror, kammarskrivare och bokhållare Erik Olofsson. På grund av krigshotet från Danmark mot Sveriges västkust flyttade familjen senare till Örebro, då en betydelsefull handelsstad.

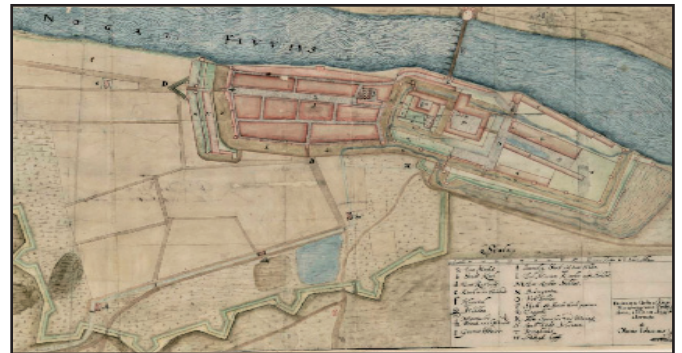
I tonåren skickades Olof till en skriv- och räkneskola i Rostock. Det var ett par tyska städer som hade utbildning inom dessa områden. Andra yrkesalternativ för dåtidens söner kunde vara armén eller kyrkan. Även Erik Dahlbergh skickades som 12-åring till en skriv- och räkneskola men i Hamburg. Tyskan utgjorde inget hinder eftersom det var andraspråket i Sverige vid sidan av latinet.

Olofs första tjänst blev vid hertig Johans i Östergötland kansli under Peder Månsson Utter (1566-1623). Genom Utter kom Olof till Stockholm och det som var föregångaren till nuvarande Riksarkivet. Här arbetade Anders Bure/us med uppdrag att rita kartor över landet. Något senare kom Bure att lägga grunden till det svenska lantmäteriet. Nu fick Hansson lära sig kartografi och stadsplanering. Redan under Gustaf II Adolfs första krigsår i Baltikum omkring 1621/22 fick Olof Hansson tillfälle att visa sin skicklighet att rita kartor.

Risken för danskt anfall gjorde att planering och arbete med Göteborgs befästning sattes i gång 1624 under ledning av Olof Örnehufvud. Nu kom de höga jordvallarna vid nuvarande Otterhällan och Kungshöjd till. Dessutom bearbetade Örnehufvud regleringsplaner för olika städer som Stockholm, Jönköping och Göteborg. Året efter utnämndes han till *geographus* vid fortifikationen och la till namnet *Svart*. Några av sina ritningar signerade han även med *Olaus Johannis Gothus*.

Gorzno, Polen 1628. KrA.

Marienburg, Polen 1629. Signerad Olaus Johannus Gothus. KrA.

De kartor som vi oftast ser från tidigare sekler var inte sådana som användes i fält. De eleganta och färglagda kartorna är kopparstick med en stor detaljrikedom vilken saknas på originalteckningar. Boktryckarkonsten växte under 1600-talet genom Matteus Merian d.ä. och hans bokverk *Theatrum Europæum*. Här finns ett flertal bearbetade, detaljerade och färglagda kopparstick där man ser bataljer, fästningar och städer från 30-åriga kriget. Kartor som användes i fält var ofta snabba skisser med speciella enkla markeringar och ett fåtal viktiga angivelser angående avstånd, vattendrag, höjder och byggnader. Under de tio år Olof Hansson Svart Örnehufvud kom att tjänstgöra i Tyskland fick han ett gott anseende för sina användbara kartor/skisser i fält. Kung Gustaf Adolf var noga med att fortifikationens enkla teckningar över landskap, planerade fältläger och grupperingar inte fick spridas och komma i orätta händer.

Olof Hansson utnämndes 1635 till "*general kvartermästare och öfver all fortificatione*" och året räknas som grunden för det svenska Fortifikationsväsendet.

Olof Hansson Svart hade fått ett muntligt besked om adelskap av Gustaf II Adolf. Axel Oxenstierna, som blev Kristinas förmyndare, kunde intyga riktigheten i påståendet och 1635 erhöll generalkvartermästaren Olof Hansson sitt sköldebrev. Det är skrivet på pergament med färglagt vapen och familjenamnet Örnehufvud. Eftersom Kristina inte var myndig undertecknades sköldebrevet av förmyndarstyrelsen med bland andra riksmarsken Jacob De la Gardie, riksamiral Clas Flemming, riksdroten Gabriel Oxenstierna. Efter drottning Kristina trontillträde utfärdades ett konfirmationsbrev på ättens adelskap. Till brevet finns en skinnklädd dosa av trä med rik präglad och förgylld dekor. I dosan ses drottningens stora sigill stämplat i rött lack.

I samband med adelskapet 1635 erhöll Örnehufvud gården Ånsta i Skepptuna socken (numera Sigtuna kommun). Till gården hörde även en kvarn, något som var en viktig inkomstkälla då bönderna måste få säden mald till mjöl. Enligt sköldebrevstexten skulle de frälsegods som erhöles anses som laga fång, alltså erhållits på laglig

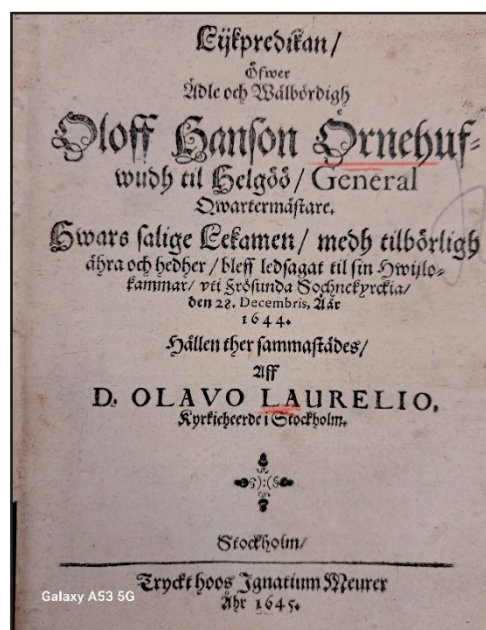
Sköldebrev för ätten Örnehufvud 1635. Foto: Göran Mörner, Riddarhuset.

väg. Några år senare tillföll egendomen Helgö i Vallentuna socken Örnehufvud genom bakarv från hans moders styvmor. Bakarv är ett äldre uttryck för arv via en sidolinje. Familjen bosatte sig på Helgö som senare ombildades till säteri.

Sommaren 1644 pågick Sveriges krig på skånsk mark mot Danmark under ledning av fältmarskalk Gustaf Horn. Horn var åter i landet och ledde svenska armén efter att han suttit som krigsfånge i 8 år efter slaget vid Nördlingen. Som generalfortifikationens chef var det Örnehufvuds uppgift att planlägga fälkläger och slagfälsplatser i Västra Skrävlinge, men i augusti drabbades han av sjukdom och avled. Horn arrangerade den månadslånga transporten till Frösunda. Enligt likpredikan sköts lösen vid varje fästning som passerades för att hedra Generalfortifikationens avlidne chef.

Huvudbaner för Olof Örnehufvud.
Frösunda kyrka. Uppland. Foto författaren.

Likpredikan över Olof Hansson Örnehufvud 1644-5. KrA.
Frösunda kyrka. Uppland. Foto författaren.

Det tog många år för Örnehufvud och hans blivande fru att bilda familj på grund av de många utländska tjänstgöringsåren. 1628 förlovade han sig med Anna Larsdotter (Sneckenfelt), men först 1634 hade de möjlighet att gifta sig och tycks ha bosatt sig på Helgö. Paret fick tre söner men endast sonen Axel (1644-1670) överlevde. Olofs hustru Anna gifte om sig med Nils Tungel 1652. Av dottrarna Örnehufvud kom Brita att gifta sig med sin styvbror Adolf Tungel. Dottern Helena, förblev ogift och begravdes i Frösunda kyrka tillsammans med modern 1666. Till graven högs en gravsten med både Örnehufvuds och Sneckenfelts

vapen. Stenen finns kvar till höger om altaret i Frösunda kyrka.

De två sönerna som avled mycket små begravdes troligen i Frösunda. Och sannolikt har det mindre huvudbaneret med Örnehufvudska vapnet i kyrkan använts då. Sonen Axel Örnehufvud, kaptenlöjtnant, avled 1670 och den Örnehufvudska ätten utgick därmed på fädernesidan. Familjegraven, för styvfaderns släkt Tungel, finns i Alla helgonkyrkan i Nyköping och Axel Örnehufvud begravdes där och även där är hans huvudbaner. Den något yngre värjan i Frösunda kyrkan kan ha tillhört sonen Axel.

Olof Örnehufvuds värja med silverinläggningar, tillverkad i Solingen. 1640-tal. Frösunda kyrka. Uppland. Foto författaren.

Inga von Corswant-Naumburg

Arkivmaterial och litteratur.

Svenska planteboken. Band 11 (Örnehufvuds samling av kartor). Krigsarkivet, Arninge.

Bäckmark, Magnus. *Riddarhusets vapensköldar*. Band I. Stockholm 2019.

Ehrensverd, Ulla. *Nordiska Kartans Historia*. Helsingfors 2006.

Elgenstierna, Gustaf. *Svenska Adels Åttartavlor VII Sneckenfelt, VIII Örnehufvud*.

Stockholm 1936.

Ellenius, Allan. *Stormaktstiden*. Signums svenska kulturhistoria. Lund 2005.

Ericsson, Erik. *Olof Hansson Örnehufvud*. Uppsala 1935.

Laurelius, Olof. *Likpredikan över Örnehufvud Frösunda 1644*. Ignatius Meurer. Stockholm 1645.

Riksrådsprotokoll 1634, 1643. Angående gårdar och olika förtifikationsärenden.

Riddarhuset. *Sköldebrev för Örnehufvud* 1635.

Riddarhuset. *Konfirmationsbrev* 1645.

Bokbinderi

Gårdshuset

Skövdevägen 15, Hjo

Öppet tisdagar kl. 15-18

(eller enligt överenskommelse)

Tel. 0762-10 81 23

Bo Lennart Hermansson

Partille herrgård

I december befann jag mig i Kulturum i Partille för att lyssna på Ninni Trossholmen som då berättade om sin nya bok «Partille herrgård och dess ägare. En kulturhistorisk resa genom tiden.» Boken, på 128 sidor, har hon skrivit tillsammans med Eva Wolf i samarbete med Partille Hembygdsförening.

Partille herrgård är belägen på en höjd centralt i Partille och ligger i dag som en ö omgiven av det moderna samhället. Herrgårdens plats har medeltida anor. Den nuvarande huvudbyggnaden stod klar 1780 och skapades av den då nyadlade David af Sandeberg. Han lät riva de äldre byggnaderna i området och arkitekterna Carl Wilhelm Carlberg och William Chambers ritade herrgården i klassicistisk stil med tillhörande två flyglar. Där fanns även växthus, trädgårdsmästarebostad och en vacker park. Herrgårdens ägarlängd imponerar och innehåller intressant personhistoria. 1906 köptes egendomen av ett bolag vars vd var Carl Gustav Adolf Wincrantz. Hans far var från Vinköl nära Skara, där släkt bor kvar, därav namnet Wincrantz.

Herrgården ägs sedan 1922 av Partille kommun och kan tydligt skådas när man färdas på E20.

Niklas Krantz

Biografi om Estrid Ericson

Formgivaren Estrid Ericson föddes 1894 i Uppland och avled 1981 i Stockholm.

Trots det både börjar och slutar den stora nyutkomna biografen om henne i Västergötland.

Hedvig Hedqvist, som har arbetat med Estrid och gått igenom hennes arkiv, är författaren bakom boken. Estrid var endast några veckor gammal när familjen flyttade till Hjo där föräldrarna drev hotellverksamhet. Hon tog realexamen i Hjos samskola och därefter följde konstutbildningar och en tid arbetade hon som teckningslärare i Hjo.

Estrids stora kärlek och livsverk var inredningsbutiken Svenskt Tenn i Stockholm. I år är det 100 år sedan Estrid startade butiken, som fick framgångar genom lyckade samarbeten med duktiga formgivare, t. ex. Josef Frank. Han formgav en hotellmatsal i Hjo och hans första matta i Sverige, Nr. 1, vävdes i Sjuhärad.

Mycket var knutet till Stockholm men hon inledde ett samarbete med Alingsås textiltfabrik och lät Mölnlycke trycka hennes berömda elefantmotiv. Spåren efter Estrid är välförtjänt många. Som exempel kan nämnas butiken i Stockholm, alla föremål hon skapat, vänföreningen och i Hjo finns en fast utställning om henne, en minnesplats, en namngiven skola och hennes grav.

Niklas Krantz

Krossade illusioner – August Stenbergs resa utför

Detalj ur Jenny Nyströms omslagsillustration till "Krossade illusioner, 1881. Uppsala universitetsbibliotek.

Sommaren 1879 debuterar en hoppfull August Stenberg med självbiografiska *Resan utföre, eller en författares lefnadsöden som farmaceut, aktör, gardist, brandservis, sufflör och pionier*. Som titeln avslöjar hade den då 35-åriga Stenberg redan hunnit med en del och efter att just avtjänat nio månaders "allmänt arbete" på Vaxholms fästning för lösdriveri tror han kanske att han passerat livets lägsta punkt. Men Augusts "resa utföre" var dessvärre endast påbörjad.

Aktör eller farmacie studiosi?

August Edvard Adolf Stenberg föds 1844 i Halmstad men kommer fem år gammal via Karlsborg och Hjo till Lidköping där fadern, f.d. fanjunkaren vid Göteborgs garnison och sedermera stadsfiskal, har rötter. Staden vid Väneren blir Augusts hem- och uppväxtort och kom åtminstone i ett avseende att präglade – eller ödesbestämma? – hans framtid. Efter stadsbranden 1849 hade Lidköpings teater nödgats tjänstgöra som gudstjänstlokal medan kyrkan genomgick omfattande reparationer, men efter templets nyinvigning midsommardagen 1854 kunde även teaterverksamheten resa sig ur askan. När de kringresande teatersällskapen så återvänder till Lidköping drabbas unge August av obotlig teaterfeber. Naiva drömmar om skådespelaryrket krossas dock av föräldrarna och August blir först elev hos apotekare Tisell i Lidköping och senare hos ämbetsbrodern Pyhl i Vänersborg. Efter tre år borde tiden varit mogen för farmacie studiosi-examen men teatervärldens lockelser blir för övermäktiga. Sommaren 1862 trotsar August alla välmående råd, och sin fars uttryckliga förbud, och ansluter sig till den kringresande Smitt-Bergströmska teatertruppen. Istället för examen genomgår han inträdesprovet som Bengt på Åsen i *Värmlänningarne* och lönas med ett engagemang som pågår i något år innan en förlovning i Lidköping återför den förlorade sonen på kursen mot apotekaryrket. Det första examinationsförsöket i Vänersborg går, liksom giftermålet, om intet men efter ett andra försök kan August triumferande fira nyåret 1863 i föräldrahemmet iförd den nya farmaceutmössan. Glädjen blir dessvärre kortvarig då pappa Stenberg i början av 1864 avlider, efterlämnande en sjuklig änka, en omyndig son och ett gäldbundet bo. August måste genast tjäna för brödfödan och kommer via Mariefred till apoteket i Sigtuna för ett par års tjänst innan han anser sig redo för apotekarexamen i Stockholm. Där gör dock ekonomiska bekymmer de förberedande studierna omöjliga, men kanske är omständigheten den ursäkt

August väntar på för snart nog tar han engagemang vid en ny teatertrupp. Turnén går genom Västmanland till Stockholm och vidare över Norrlands kuststäder för att få ett snöpligt slut i finska Nicolaistad (Vasa). Möjligen har åren som gått sedan Augusts första försök på scenen mattat de mest romantiska föreställningarna om skådespelarlivet för när han, pank och nästan utan kläder, lyckas ta sig tillbaka till Stockholm återvänder han desillusionerad till apotekarfacket och en plats i Strängnäs. För en tid.

Dramatiker och gardist

Även om August kurerats från skådespelarambitionerna lockar teatern fortfarande. Hösten 1865 tar han bonnpermission från apoteket i Strängnäs och reser hoppfull till Stockholm beväpnad med två nyskrivna pjäser. De refuseras överallt och när August återvänder till arbetsgivaren är han, föga förvånande, inte välkommen tillbaka. Tiden som följer är mörk. Förvissad om att han försatt alla chanser försöker 21-åriga August begå självmord med morfin han lyckats köpa ut på egenhändigt förfalskat recept. Baksmällan är tung men styrkt av ett besök på Södra teatern och ett hos mamma i Lidköping återvinner August några smulor välbehövligt hopp. Han beslutar att inte ge upp författarskapet men inser nödvändigheten av en fast inkomst som samtidigt ger tid till skrivande. Soldatyrket lovar att uppfylla bägge dessa krav men en kort sejour vid Livgardet till häst i Stockholm gör August "högst demoraliserad" enligt egen utsago och återigen finner han sig arbetslös och utan kurs. Militärlivet är dock långt ifrån över för Augusts del. Ett supgille under bar himmel på Liljeholmen slutar med att en förrymd gardist vid Andra (Göta) livgardet avviker med Augusts civila kläder till följd att August iförd den kvarlämnade uniformen måste bege sig till garnisonen på Ladugårdslandet för att be om råd. I förvirringen blir August gardist igen och stannar i sex långa år. August minns inte garnisonstiden med annat än avsky men den ger honom stoff och dessutom tid till att skriva

Lidköping 1851. Akvarell av Fritz von Dardel, Nationalmuseum.

Annonser ur dagspressen för Stenbergs teaterpjäser 1873-1878.
Kungliga biblioteket.

vad som blir hans blygsamma men dock största framgång, både publikmässigt och ekonomiskt.

Den 11 februari 1873 har *Torpar-Håkan: folkkomedi med sång* premiär på Södra teatern. Affischerna utlovar ett "svenskt original" men författarens namn är utelämnat. Pjäsen spelas i något över en månad och även om kritiken är ljummen uppskattas *Torpar-Håkan* av publiken och den anonyme författaren – som givetvis heter August Stenberg – tjänar sammanlagt 151 riksdaler på sin del av biljettintäkterna. Trots att de svala recensionerna gör August, nu brandsoldat, bitter fortsätter han att skriva för teatern men lyckas inte få sitt nästa verk, *Västgötarne*, antaget. Däremot erbjuds han en tjänst som sufflör vid Ladugårdslandsteatern (sedermera "Folkan") med löfte om beställning på en pjäs åt teatern och brandstationen överges för ännu ett återinträde i teatervärlden. Dessvärre uteblir framgångarna även tredje resan. Pjäsen August beställningsskriver, *I Västergötland 1848*, ratas. Ett förnyat hopp om att *Västgötarne* ska uppföras grusas likaså. Dessutom sviker publiken och direktören tar teatern på en turné som får tvärstopp i Norrköping när hela sällskapet blir upplöst.

August återvänder till Stockholm och arbetslösheten driver honom raka vägen till ett allt annat än lyckligt återseende med Andra livgardets kaserner. Förutom att bilda en amatörteater på regementet gör August några smärre framgångar i Stockholms teatervärld med *Gubbar på kärleksäventyr* på Mindre teatern, *Debutanten* på en barnteater och 1878 får han äntligen se premiären av *Västgötarne* på Bijou-Teatern (f.d. Ladugårdslandsteatern). Recensionerna är inte översvallande men publiken ger visst bifall och August kunde säkert varit nöjd om den utlovade betalningen inte dröjt och till en tredjedel helt uteblivit. De pengarna hade behövts så mycket mer eftersom den 34-årige August på grund av närsynthet kort efter triumfen får avsked från Andra livgardet.

Utförsbacken

Utsäde och skörd, veterligen det sista August skrev för scenen, uppförs på Djurgårdsteatern i juni 1878 men spelas knappt en halv månad och honoraret går snabbt åt. Arbetslös, oförmögen att betala hyran och hungrig begär en desperat August att bli

häftad för lösdriveri vilket beviljas. Dömd som försvarslös avtjänar han nio månaders arbete på Vaxholms fästning men lyckas under tiden skriva manuset till *Resan utföre* och vid frigivningen ligger förhoppningarna till att bokens försäljning ska ge honom en grundplåt till ett nytt, produktivt liv.

Resten av uppgifterna om detta liv kommer till merparten ur officiella källor och utgör en dyster bild av en nedåtgående spiral. 1880 ser omständigheterna visserligen någorlunda gynnsamma ut för då ger August ut inte mindre än två böcker: *Teaterbanden och deras framfart i landsorten: Taflor tecknade under en tragi-komisk turné med ett ambulerande teatersällskap* och *Gardisten Värner Vännerfält, taflor ur garnisonslivet*. Men samma år blir han för andra gången intagen på den s.k. Dohlströmska arbetsinrättningen i Stockholm och året därpå, 1881, återser han Vaxholm på ett år för lösdriveri samtidigt som hans fjärde bok, *Krossade illusioner*, utannonseras i tidningarna. Boken ges ut igen i november 1883 under titeln *Samhällets frihetsbröder* – samma månad som August för första resan stöld döms till två månader på länsfängelset i Uppsala samt att i ett år vara medborgerligt förtroende förlustig. Ny dom i augusti 1885: två års straffarbete för lösdriveri att avtjänas på Tjurkö arbetsstation, Karlskrona. Juli 1887: tio månaders dito vid kalkbrottet i Borghamn. Maj 1888: för andra resan stöld åtta månader på länsfängelset i Stockholm. Mellan 1889 till 1894: tre turer på sammanlagt 24 månader att avtjänas på tvångsarbetsanstalten i Landskrona.

När August friges för sista gången har han nyss fyllt 50 år och beskrivs i rullorna som "mindre arbetsför". Han stannar i Landskrona men förutom en kort tid på apoteket Lejonet är det oklart hur han försörjer sig. 1899 flyttar han till Malmö och sedan Göteborg där spåren tar slut. I församlingsboken anges August Edvard Adolf Stenberg, Farm Stud, som "obefintlig" 1906. Han skulle då varit 62 år gammal. Hans sista kända vistelseort är det palatsliknande huset i hörnet Parkgatan 3/ Viktoriagatan 1 A dit han flyttade 1903.

Bibliografi

På Musik- och teaterbiblioteket i Stockholm finns ett handskrivet manuskript till *Torpar-Håkan*. Pjäsen är klart inspirerad av Dahlgrens *Värmlänningarne* men utspelar sig i det Västergötland August gärna besökte i sitt dramatiska författarskap.

Resan utföre [...] (1879) är en självbiografisk skildring fylld av anekdoter från ett mångskiftande yrkesliv kryddade med svart humor, självironi och mer eller mindre välvilliga beskrivningar av lätt identifierbara personer.

Teaterbanden [...] (1880) lånar ur författarens erfarenheter och målar upp en dräplig men osmickrande bild av det kringresande skådespelarsällskapet som tveksamt i såväl konstnärligt som moraliskt hänseende.

Gardisten Värner Vännerfält (1880) är delvis ett inlägg i tidens debatt om värnplikten men främst en bitande men galghumoristisk kritik över Sveriges militär i allmänhet och garnisonslivet i synnerhet. En sidohandling lånas in och återanvänds från *Torpar-Håkan*. Så sent som 1901, året för den allmänna värnpliktens införande, gick boken som följetong i Trosa tidning.

Krossade illusioner (1881) kan kallas en delvis självbiografisk dokumentär novellsamling, enligt förf. grundad i "personer och händelser ur Stockholms-, småstads- och lantlivets mysterier". Särskilt intressant är kapitlet om Dohlströmska arbetsinrättningen skildrad genom en f.d. intagens ögon.

Samhällets frihetsbröder (1883) är en nyttgåva av *Krossade illusioner* och den enda titeln utgiven under Augusts namn.

Samtliga titlar, *Resan utföre* undantagen, har digitaliserats och finns fritt tillgängliga online. Ett podd-avsnitt i två delar om August Stenberg kan även avlyssnas på www.lappripodd.se.

Elin Berg-Inedahl

Hjalmar Redin – författare och journalist från Roasjö

Från Roasjö härstammar som bekant flera kända och framgångsrika personer. Kyrkoherde Erik Rosenius och hans ättlingar och teko-giganten Algot Johansson för att nämna några. Författaren och tidningsmannen Hjalmar Redin hade också rötter i Roasjö. Han föddes på gården Julåsa 1873. Föräldrarna Johan Adolf Redin och Anna-Lisa, född Ekelund, drev jordbruk men också som så många andra i bygden, en framgångsrik handels- och knalleverksamhet. För att kunna utöva knalleyrket hade Johan Adolf skrivit sig som borgare i Ulricehamn.

Hjalmar bedrev självstudier men studerade också vid Karlsskolan praktiska skola 1901 – 1902, en skola som väl närmast kunde jämföras med den tidens läroverk. Han var också en hängiven nykterist och kom tidigt att engagera sig i nykterhetsrörelsen. Även detta torde ha bidragit till hans skolning. Han intresserade sig också för journalistik och författarskap. 1904 blev han medarbetare i Borås Posten, som ägdes av tidningsmannen Anders Brander. Hjalmar var också medarbetare i andra av Branders tidningar t.ex. Trollhättans Tidning, Vänersborgsposten och Melleruds Tidning.

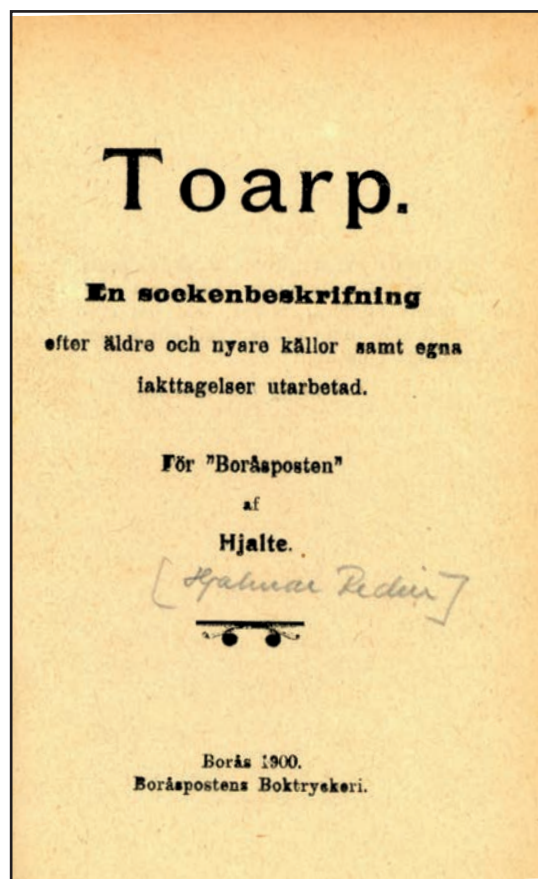
1906 gifte sig Hjalmar med Harriet Boldt-Christmas. Paret fick två döttrar, Annika och Maj. Familjen flyttade till Stockholm och Hjalmar fortsatte som journalist, förestod bland annat en nyhetsbyrå som försåg pressen med material, men hade också flera förtroendeuppdrag bland annat inom IOGT. Men han utvidgade också sitt skönlitterära skrivande.

Redan 1898 hade han gett ut en liten bok med titeln *"Livsbilder. Pennteckningar af Hjalte."* Det är en samling bygdeberättelser på 24 sidor, som han sålde för 25 öre. Hjalte kom att bli hans mest kända pseudonym. Som förlag anger han "Hj. H. Redins Förlag Roasjö, Fritsla". Vid samma tid skrevs också *"Den vackra väverskan"* som först gavs ut som följetong men utkom i bokform 1925.

1907 utkom i Borås *"Fabriksflickans ed"*, som författaren kallar för "romantiserad folklivsskildring". Den handlar om den vackra men fattiga Bolla Brink, som får en oäkta son. Vem som är far till honom förblir en hemlighet. Bolla uppvaktas av både fattiga och rika män. Redin utnyttjar sina erfarenheter från uppväxten på landsbygden både vad gäller person- och miljöskildring. *Fabriksflickans ed* utspelar sig mest i Marks härad: ortnamnen Skenbo (med gästgivargård och ting!), Hinna (Kinna) med flera är lätta att känna igen. Den sociala skillnaden mellan fabriksägare och arbetare skildras liksom striderna när fackföreningsrörelsen försöker etablera sig. En stackars agitator och socialist går det illa för. Han dör i lungdot. Försöken att bilda en nykterhetsförening stöter på patrull, misstron är stor både från prästerskapet och allmänheten. Men nykterhetsivraren Redin skriver gärna om hur illa det går för folk som tar till flaskan. Det är nog det oftast återkommande temat. Bolla Brinks lille son får emellertid växa upp i Kinds härad i Bergåsa socken, som är författarens namn på sin hemsocken Roasjö.

Redin medarbetar i jultidningen *Borås Julen* åren 1922 – 1926. 1922 heter berättelsen *"Den ensamma jul. Skiss ur folklivet"*. Gamla Annika på Rävåsen är ensam i stugan. Hon har bara en son kvar i livet, Petter, men han for till Amerika, och dottern vill hon inte umgås med. Hon är för fint gift. Då dyker det upp en berusad karl med ett litet frysannde barn vid handen. Naturligtvis är det Petter och hans lille son. Petter som inte alls blivit general, som han skrivit i brev, utan en försupen trashank. Men den lille sonsonen blir till stor glädje.

1923 heter Redins bidrag *"Den sista björnen i Bergåsa"*. Huvudpersonen är en f.d. soldat som försöker försörja sig som narsare. Knekten heter Anders Rolander och han har varit soldat i Kinds kompani. I Roasjö sockenbok förekommer en släkting till Redin med just det namnet (s. 165). Han har varit soldat vid södra Kinds kompani 1032 Holmsjöbacken (Holmen). Född 1760, död och begravd i Skåne 1814. Det är fråga om Redins

farfars far, alltså en person som funnits i verkligheten. Annars brukar Redin inte skildra sina släktingar så direkt. Den verkliga Anders Rolander och hans fru Karin fick fem barn, däribland två söner, Andreas och Magnus. Båda antar efternamnet Redin. Magnus Redin är Hjalmar's farfar. Men författaren låter sin farfars far bli Hjalte i denna berättelse om hur den gamle knekten räddar livet på sin hustru och dödar den sista björnen i Bergåsa:

Med ekkappen som enda vapen kastade sig den gamle soldaten i sista ögonblicket mellan sin hustru och björnen. Påken var nog prövad och stark, men hade björnen väl fått tag i den så hade mannens sista stund slagit. Hård blev strid mellan människan och skogens konung – eller vi kanske ska säga drottning, ty det visade sig sedan att det verkligen var en björnhona – men Anders hade inte glömt den fäktkonst, han praktiskt lärt i fältliv. Den ilska björnen blev så yr av många välriktade käppslag att Anders lyckades köra den skarpa järnskodda doppskon rakt ner i dess hals och björnhonan hade redan fallit omkull, när en av ropen tillkallade vuxen son kom till hjälp med en större stö.

"En ryslig trettondagsafton" (1924) handlar om en stöld hos en mycket förmögen knalle. Denne hade kunnat köpa fyra gårdar utom den egna och gett till vart och ett av sina barn när de gifte sig. Johannes Björklund, som han kallas, litade inte på några banker särskilt som det var tre mil dålig väg till Borås, utan han sparade på kistbotten. Detta kände folk till och vid jultiden blev gården utsatt för ett rån. Men tjuven blev störd och fick bara med sig en stor silverbägare. Den förmögne knallen hette i verkligheten Johannes Ekelund och var Hjalmar Redins morfar. I legenden om morföräldrarnas stora förmögenhet ingår också att vart barn fick en tunna guld förutom var sin gård. Johannes Ekelunds yngsta dotter Anna-Stina var Hjalmar Redins mor. Hon fick gården Nedre Julåsa av sina föräldrar.

Trots att Hjalmar Redin levde större delen av sitt liv utanför Roasjö utnyttjade han sina intryck därifrån i sitt författarskap. I förordet till ett manuskript med minnesanteckningar under titeln *Glömda gestalter. Barndoms- och ungdomsminnen från Kinds härad upptecknade av Hjalte (Hjalmar Redin)*, daterat Stockholm juli 1918 skriver han: *Mina barndomsminnen gå tillbaka till de sista*

åren av 1870-talet. Från 1880 står de mer tydliga. 1902 avflyttade jag från min födelseförsamling Roasjö i Kinds härad, som jag därefter endast haft personlig beröring med vid korta besök några dagar då och då, sista gången vid min mors begravning 1911.

Dessa minnesanteckningar över glömda gestalter äro icke avsedda att utgivas i bokform. Men de kunna ju hava ett visst värde för efterkommande eller andra personhistoriskt intresserade, som härstamma från den gamla knallebygden.

Hjalmar Redin avled i Stockholm 1937.

Ulla Hökås

Källor:

Borås Julen 1922 – 1924

Herngren, Roasjö sockenbok. Roasjö Byalag 1993

Publicistklubbens porträttmatrikel 1936. runeberg.org/pk/1936/0479.html

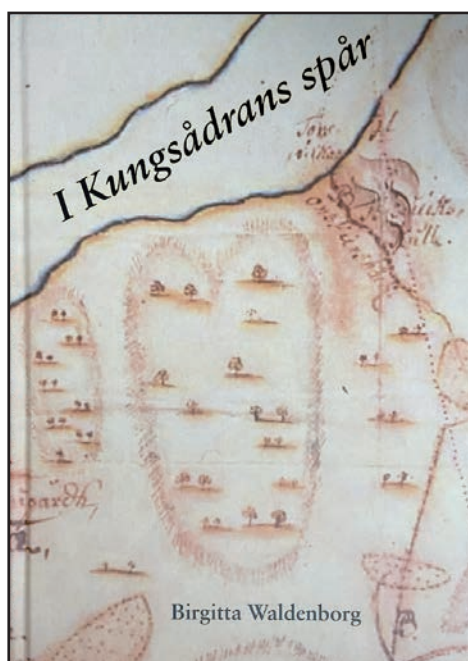
Redin, Den vackra väverskan. Borås 1925

Redin, Fabriksflickans ed. Borås 1907

Redin, Lifsbilder af Hjalte. Borås 1898

Roasjö Lokalblad. Januari 2010. Internet

Säveån

Hembygdsvetaren Birgitta Waldenberg i Lerum har utgivit en bok om Säveåns sträckning inom Lerums kommun.

Säveån börjar vid sjön Säven mellan Vårgårda och Borås och rinner efter ca 13 mil ut i Göteborg. Birgittas genomgång av Säveån sträcker sig från Solveden vid sjön Mjörn vid gränsen till Alingsås kommun och söderut till sjön Aspen, som gränsar till Partille kommun. Längs den sträckan finns lämningar och sevärdheter från forntid till nutid. Boken lägger stor vikt på betydelsefulla näringar och industrier såsom kvarnar, sågar, fiske, mindre fabriker och kraftverk. Okänt för många är nog att man flottade timmer på Säveån. Flottningen fick negativa följder för fiskeriedskap och ålkistor, vilket visade sig i häradsrätten. Vad gäller fisk så finns Västergötlands landskapsfisk, laken, i Säveån. Bokens titel, I Kungsådrans spår, har sitt ursprung i äldre lagstiftning där en del av strömfåran skulle vara öppen för sjöfart och flottning.

Den 72-sidiga boken ger en bra överblick över å-sträckan och kan användas som guidebok.

Vill man uppleva en av områdets äldre industrier, kan man besöka Hillefors grynkvarn som är ett levande arbetslivsmuseum.

Niklas Krantz

Husaby har i flera hundra år varit ett turistmål. Antalet beskrivningar som sett dagens ljus är ett flertal. Ofta i ett mindre format.

Nyligen kom en helt ny och mera utförlig utgåva, skriven av Kjell Gustafsson som f.ö. är kyrkvård i Husaby. Med ett flertal bilder, varav de flesta i färg, ges god information om kyrkans både inre och yttre. Vad gäller gravarna utanför kyrkan, så ses arkeologerna i arbete, när nyligen nya utgrävningar gjordes. Det finns översiktsbilder gjorda av drönare som visar Husaby från ovan. Även många av de lösfynd som gjorts i kyrkans närhet är också fotograferade.

Dopkällan och den näraliggande biskopsborgen beskrivs i häftet. Dopkällan är förresten två st. Dels den källa som vi alla besökt, och som anses vara källan där Olof Skötkonung döptes. Men den andra källan är mera okänd, och kallas S:ta Brigidas (Birgittas) källa. Namngiven efter ett Irländskt helgon som i år firar 1500 år.

Husaby församling står som utgivare av häftet, som är på 41 sidor.

Sven-Olof Ask

Äldre Västgötalagen i ny utgåva

Pris för båda delarna endast 350:-. Beställes genom föreningen.

Årsmöte i Föreningen för Västgötalitteratur

Styrelsen för Föreningen för Västgötalitteratur i samband med det konstituerande sammanträdet efter årsmötet i Husaby den 25 maj.

Från v: Gustav Nordh, Annicka Berggren, Gerd Ljungqvist-Persson, Thomas Johansson, Peter Johansson, Anne Andersson, Sven-Olof Ask och Niklas Krantz. Saknad på bilden men tjänstgörande som fotograf var Johnny Hagberg.

I ett försommarvackert väder mötte ett 50-tal medlemmar upp till Föreningen för Västgötalitteraturs årsmöte i en intressant historisk miljö – nämligen Husaby på Kinnekulle med sin 1000-åriga historia.

Sedvanliga årsmötesförhandlingar hölls och efter 35 år som ordförande valde Johnny Hagberg att lämna sin post och Gerd Ljungqvist Persson valdes till ny ordförande. Till föreningens och medlemmarnas glädje kvarstår Johnny Hagberg i styrelsen även i fortsättningen, där han berikar styrelsens arbete med sin stora kunskap och rika kontaktnät. Under årsmötet hölls också parentation över avlidne medlemmen och styrelseledamoten Tore Hartung, som under många år bidrog till Föreningen för Västgötalitteraturs arbete.

En viktig punkt under årsmötet är utdelandet av utmärkelsen ”Årets västgötabok”, som för 2023 tilldelades boken: *”Sveneby 1752-1773, Beata Sparres och Adam Otto Lagerbergs samarbete med arkitekten Carl Johan Cronstedt”*. Denna praktbok är skriven av Rose-Marie Söderström och är ett resultat av 30 års forskningsarbete. Hon tilldelades ett diplom och ett kasse med godsaker från Västergötland.

Johnny Hagberg är en stor boksamlare, vilket han varit i 50 år. Under dessa år har samlingen vuxit med många rara exemplar, vissa har fått säljas för att nya ska kunna köpas in. Johnny Hagberg visade och berättade om ett litet urval böcker ur sin stora boksamling. Det är inte nödvändigt att ha läst alla böckerna som står i bokhyllan, utan en vackert inbunden bok är till stor glädje, likaså om någon känd person har ägt boken tidigare.

Därefter berättade bokbindare Bo Lennart Hermansson från Hjo om bokbindarna, som en gång var en väl etablerad yrkeskår och som fanns överallt i städerna från 1600-talet och fram till skräväsandets upphörande 1846. 1864 infördes allmän näringsfrihet och bokbindarna fick konkurrens från boktryckarna. Han berättade om olika typer av bokband; skinnband med eller utan ryggtitlar, pergamentband, klotband och förlagsband och visade exempel på detta.

Efter gott fika, som hembygdsföreningen i Husaby tillhandahöll, avslutades årsmötet med en intressant vandring på Husaby

kyrkogård, där Göran Englund berättade och visade runt. Flera skrifter om Husaby kyrka, biskopsborgen, källan med mera har skrivits under årens lopp och kommit ut i flera upplagor. Författare till dessa har varit bland annat Magnus Årén, Adolf Svahn och Nils Gustaf Strömbom. Vid dessa gravstenar gjordes ett kort uppehåll. Nils G Strömbom är också känd för sin turisthandbok; *”Vägvisare för resande till Kinnekulle, Välle härad med Axevall och Varnhem samt Skara och Lidköping*, utgiven 1889. *”Lasse i berget”* är legendarisk i Husaby och i Einar Björes bok kan läsaren ta del av Lasses och hustrun Ingas strävsamma liv i grottan. Hade inte Björe skrivit denna bok, kanske Lasse idag varit bortglömd. En vacker minnessten står på den plats där man tror att Lasse och Inga är begravda. Vid ätten Hamiltons gravar gjordes ett längre stopp och Göran berättade om Anna Lisa Lilljebjörn som är begravd här. Hon var gift med Erik Gustaf Geijer. Det litterära arvet efter Erik Gustaf Geijer kommer fram i barnbarnen Hugo Hamilton och Anna Hamilton Geete. Hugo Hamiltons nonsensverser för barn är välkända samt *”Min farfars journal 1809-1811”*. Anna Hamilton Geete skrev fyra volymer om sin morfar Erik Gustaf Geijer; *I Solnedgången*, 1910-1914.

Efter en trevlig och intressant rundvandring avtackades Göran Englund med en kasse västgötska godsaker.

Annicka Berggren

Ordföranden sedan 1962 i Föreningen för Västgötalitteratur

Landsbibliotekarie Bengt Stenberg, Skara. 1962-1981.
Länsbibliotekarie Arne Sträng, Varnhem. 1982-1988.
Överstelöjtnant Gunnar Ivarsson, Skövde. 1988-1989.
Kyrkoherde Johnny Hagberg, Skara. 1989-2024
Projektledare, ekonom Gerd Ljungqvist-Persson, Od. 2024-

Broderliga boksamlare

En av 1900-talets främsta svenska boksamlare var apotekaren Gustaf Bernström i Göteborg (1877–1966). Idag förvaltar många boksamlare böcker som han en gång ägt och framförallt låtit binda in i vackra volymer. Han var en av hovbokbindare Gustaf Hedbergs främsta kunder under decennier och verkar inte ha haft några hinder för att få vackra bokband till sin samling.

Bernström hade samlandet med sig från hemmet. Fadern Andreas var grosshandlare, filantrop och känd som myntsamlare. Den ”Bernströmska polettsamlingen” i Nordiska Museet är den största samlingen svenska poletter och han var ”en hängiven samlare av böcker. Han äger ett utvalt och särdeles väl konditionerat bibliotek av över 3 000 band, vilka ständigt ökas.” Även brodern Bengt (1888–1977) var bok- och konstsamlare. Fadern uppmanade sina söner att endast nöja sig med de bästa exemplaren. Uppmaning följdes noga och deras bibliotek var både vackra och välkonditionerade. Huvuddelen av böckerna i deras bibliotek var praktexemplar där oftast Gustaf Hedberg stod för bindningen.

Bröderna har sinsemellan bytt exemplar med varandra. Ett flertal böcker med Gustafs superexlibris fanns i brodern Bengts samling vars boksamling såldes 1977–81. Förteckningen omfattade 5 kataloger med 1845 utrop. Ytterligare en katalog sammanställdes och innehåller hans stora samling av bokväsen.

Ett vackert band ur Gustaf Bernströms samling och med västgötaprovinien är *Legum w. gothicarum...* Uppsala 1695 och utgiven av Olof Rudbeck.

Bandet är enligt beskrivning *ett elegant rikt guldornerat skinnband med upphöjda bind, mörkare marmorerade fält på pärmarna och inre denteller. Gustaf Bernströms pärmexlibris på främre pärmarna. Helt guldsnitt. I skinnskodd och fordrad kassett. Boken trycktes i cirka 500 exemplar men de flesta brann upp 1702 vid stadsbranden i Uppsala. Resterande exemplar är rariteter.*

Johnny Hagberg

Inbjudan till stiftstshistorisk dag

Stiftshistorisk dag i Mariestads domkyrka lördagen den 24 augusti 2024 kl. 13.00

Den är gemensam för de stiftshistoriska sällskapen i Göteborgs, Karlstads och Skara stift.

Docent Jakob Lindblad: Mariestads domkyrka och den äldsta domkyrkan i Göteborg – om kyrkoarkitektur vid 1500-talets slut och 1600-talets början.

Professor Anders Jarlert: Två superintendentior, men tre domkyrkor.

Möjlighet till rundvandring på egen hand i domkyrkan.

Välkomna

Personnamn på västgötska runmonument 3. Runföljden kik på Stora Dala-stenen (Vg 85)

Stora Dala-stenen (Vg 85). Foto: Riksantikvarieämbetet.

Västergötland må kunna skryta med en del riktigt pampiga runstenar. Bland dem utmärker sig inte minst monumentet på Levene kyrkogård (Vg 117) som är 4,5 meter högt, resligast av alla faktiskt. Men till denna storslagna skara sällar sig knappast Stora Dala-stenen som inte ens i oskadat skick kan ha varit särskilt ståtlig. Numera återstår bara en liten bit på 35 x 40 cm (se fig.). När detta fragment hittades 1938 var det dessutom Dala sockens första autentiska runfynd.

Det som återstår av ristningen tyder på att runstenen har varit ganska smal, att texten börjar i ett band och avslutas i ett intilliggande. Det är en ovanlig uppläggning men återfinns på Ströstenen (Vg 47). Inskriften Vg 85 lyder enligt Elisabeth Svärdström i Västergötlands runinskrifter (s. 142):

... haralt(r) • -... ---ir • kik • -...
”... Harald ... efter kik ...”

Man kunde kanske tycka att inte ens den mest passionerade runstensälskare skulle bli till sig i trasorna över dessa sorgliga rester av vad som en gång var ett minnesmonument. Mansnamnet *Harald* i all ära, men sedan finns det väl inte mycket att bli glad för? Nu råkar det inte finnas någon enda äkta runinskrift som inte på något sätt bidrar till vår kännedom om forntiden. Här handlar det ju om en originaltext från vikingatiden! Svärdström har också gjort sitt bästa för att komma tillrätta med **kik** även om hon till sist ger upp. Hon skriver (s. 143):

Inskriftens andra namn, 14–16 **kik**, erbjuder vissa tolkningssvårigheter. Något direkt mot runföljden svarande namn känner man icke. Närmast svarar den dock mot de av Lind upptagna västnordiska binamnen *Keikr* (av adj. *Keikr* ’bakåtböjd’) och *Kengr* (av appellativet *kengr* ’buk, krök, krampa’) samt *Gengr* (av adj. *gengr* ’i stånd att gå, gångbar’). Samtliga namn äro redan som binamn mycket fåtaligt belagda; som självständiga dopnamn kunna de icke påvisas. Vanligare än dessa binamn och känt som självständigt dopnamn är *Kvígr*. Runorna skulle också möjligen kunna åsyfta det från andra runinskrifter kända namnet *Kvíkr* (Sö

220, U 174, ev. även Sö 222 och DR 106). Båda dessa sistnämnda förslag förutsätta, att ristaren utelämnat en **u**-runa mellan 14 **k** och 15 **i**.

Att laborera med felristning som för de två senaste namnförslagen är dock att fuska lite. De två första förslagen är bättre eftersom såväl *ei* som *e* kan skrivas med bara en **i**-runa; ett *n* behövde inte heller skrivas ut framför *g* och *k* i runskrift. Bäst vore ändå att läsa som det står, om det går.

Sedan Stora Dala-fragmentet publicerades i Västergötlands runinskrifter har det i stort sett negligerats. Undantaget utgörs av en uppsats av Patrik Larsson. Han har uppmärksammat att det finns en man vid namn *Gregorius Kíkr* som dog 1221. Hans smek- eller öknamn har tolkats som att det hör ihop med verbet *kika* ’häftigt draga efter andan, flåsa, flämta’ (som i *kikhosta*). Även en anslutning till det *keikr* som Svärdström nämner har diskuterats.

Ett bättre alternativ som också har nämnts av forskarna är det färöiska ordet *kíkur* ’boj av uppblåst färsinn’. (Vi råkar ha ett par uppblåsta grindvalsmagar i vårt institutionsbibliotek, så jag vet hur sådana bojar se ut. Vi fick dem som gåva i samband med en exkursion till Färöarna 1983.) Larsson har också lyft fram en fjortonhundratalspräst vid namn *Bartholomeus Kik*. Han kom från Bohuslän, ett landskap med västnordiska språkdrag, liksom Västergötland.

Patrik Larsson (s. 34) kan visa att ett runvästgötskt *Kíkr* ansluter ytterst väl till en stor grupp namn med betydelsen ’klump, knöl, bula, rundad form’ och liknande, som Skräddargårdsstenens (Vg 161) *Bolli*. I en annan uppsats om namnet *Kuss* ’puckel’ har han också samlat ett stort material. Den döde på Stora Dala-stenen kallades alltså *Kíkr* ’uppblåst mage’. Stackars honom!

Litteratur

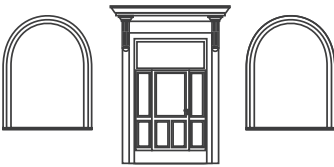
Larsson, Patrik, 2000: Ett problematiskt personnamn. Till tolkningen av runföljden **kus** i tre uppländska inskrifter. I: *Studia anthroponymica Scandinavica* 18, s. 5–23.

— 2002: Det fornvästnordiska personbinamnet *Kíkr*. I: *Scripta Islandica* 53, s. 29–38.

Västergötlands runinskrifter. Utg. av Hugo Jungner och Elisabeth Svärdström. 1940–1970. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 5.) S. 142–43.

Henrik Williams

MATS REHNSTRÖM
Rara böcker, bibliografi & handskrifter

ANMÄL DIG FÖR ANTIKVARIATETS
NYHETSBREV

- De skickas till abonnenterna via e-post
- Nyhetsbrevet distribueras i PDF-FORMAT
- De utkommer med en till två veckors mellanrum.

ANMÄLAN GÖRS ANTINGEN VIA E-POST:
rehnstrom@vuf.se

ELLER VIA FORMULÄRET PÅ VÅR HEMSIDA:
www.matsrehnstrom.se

Gravkors till mäktigt gravmonument funnet i Hangelösa

Vid höstens omläggning av kyrkogårdsmuren i Hangelösa hittades ett gravkors som tillhört ett mäktigt gravmonument från slutet av 1100-talet eller början av 1200-talet.

– Det är ett intressant fynd att hitta då det utgör ett av två som tillhört graven, framhåller arkeolog fil.dr Anna Nyqvist Thorsson, som var på plats i slutet av januari 2024. Hon har för övrigt skrivit en avhandling om just gravmonument med den här typen av gravkors som är specifika för Västergötland samt varit ansvarig för sommarens utgrävning i Husaby

– Det andra korset, som idag står framför kyrkan, har istället friställda korsarmar. Korsen tillhörde gavelhällar i ett monument med en liggande skråkantad lockhäll emellan, fortsätter Anna Thorsson. Det nu hittade gravkorset har krönt gavelhällen på andra sidan en sådan lockhäll.

Vid omläggningen av muren hittades ytterligare ett gravkors som är från 1600-talet, som slutar med inskriptionen ADE.

Thorsson menar att den här typen av gravmonument var kostsamma så det verkar som att det var en familj i Hangelösa som hade stort inflytande och resurser till att tillverka detta gravmonument. Hon menar också att det var den gamla aristokratin i samhället som lät bekosta och uppföra den här typen av gravmonument under slutet av 1100- eller början av 1200-talet. En gammal aristokrati som i Västgötalagen kallades "ländermän" med status mellan vanliga bönder och biskopar.

– Jag kan tänka mig att det var samma familj som runt 50-100 år tidigare bekostat och lät uppföra kyrkan i sten, säger hon.

Eller med andra ord en familj utöver det vanliga med tanke

på alla inventarier från denna tid som Olofskulpturen, kanske landets äldsta, som skapades på 1130-talet, då kyrkan byggdes. Den gömdes i kyrkogårdsmuren någon gång efter 1669 för att sedan hittas någon gång före 1869, men med avhugget huvud. Till denna kommer dopfunten med sina inskriptioner som stärker forskarnas teorier att kyrkan var vigd åt Sankt Olof. Ytterligare två värdefulla inventarier, som visar den nämnda familjens betydelse, är de två stenhuvuden som sitter inmurade i nedre tornkammaren, där den ena bär en kunga- eller hertigkrona, enligt Anna Thorsson. Det andra huvudet kan beskrivas som en gisslare som kanske symboliserar rädslan för döden.

De båda huvudena har enligt forskare suttit på var sin kolonn som har gett en extra strålgans inför inträdet i kyrkan.

Hertiginnan Ingeborg Håkansdotter, 1301-1356, dotter till norska kungaparet, var gift med hertig Erik Magnusson. Deras son Magnus blev sedan kung över Norge och Sverige. Ingeborg ägde enligt ett bevarat brev från 1326, säteriet Gategården i Hangelösa, där hon dock inte bott. Kan det finnas ett visst samband mellan de båda huvudena och hertiginnans anknytning till Hangelösa?

– Jag tycker personligen att det här är spännande med tanke på att ett av stenhuvudena förefaller att ha en hertig- eller kungakrona. Jättespännande att fundera över vilken roll Hangelösa spelat under medeltiden, avslutar Anna Nyqvist Thorsson.

Matz Nilsson

Johan Gustaf Thuns ritbok "För ro skull"

"För ro skull" Johan Gustaf Thuns ritbok

Föreningen för Västgötalitteratur

Värnhemsbygden i J. G. Thuns teckning från 1830

Föreningen för Västgötalitteratur publicerade 2016 ritboken "För ro skull" med teckningar av predikanten Johan Gustaf Thun (1798-1843) i Händene strax utanför Skara. Kommentarer till bilderna har skrivits av undertecknad och Clary Winberg med bistånd från många västgötska hembygdsforskare.

Boken består av 51 teckningar från åren 1830 – 1839 som visar unika miljöer i Västergötland och Dalsland. Det är sommarbilder som Thun har tecknat under resor som han och hustrun Fredrica Lindskog gjort till släktingar. Han är en skicklig och noggrann amatörtecknare. Johan Gustaf Thun var svärson till domkyrko-sysslomannen och lektorn P. E. Lindskog i Skara.

Motiven som finns med är:

Stadsvyer från städerna Alingsås, Borås, Lidköping, Mariestad, Skara och Vänersborg. Kronohäktet i Mariestad är en unik bild som oss veterligen är den enda kända teckningen från 1830-talet på detta hus. Interiörbilden från Skara domkyrka vid prästvigningen där år 1832 är också helt unik.

Brunnsorterna var populära semester mål dit Thun har åkt. Bilder finns från hälsokällorna i Värnhem och Lundsbrunn samt S:t Sigfrids källa vid Husaby kyrka.

På Thuns tid var det hästskjuts som gällde och när hästen behövde bete och vatten efter ungefär en mils färd har han passerat på att rita av platser utefter vägarna. En teckning heter just "Ett betesställe på vägen till Tun". Herrgårdar är ett annat motiv som Thun har förevigat. Det är Bols säteri i Elings socken, Dagsnäs vid landsvägen mellan Skara och Falköping, Håbergs säteri i Flo socken, Fänneslunda säteri nordväst om Ulricehamn, Hällekis herrgård och Mörkelevs grotta på Kinnekulle, Höjentorps kungsgård

i Äggby socken, Nygårds herrgård i Västra Tunhem, Storebergs säteri i Tådene socken och Tubbetorps säteri i Stenums socken.

Hemorten i Händene och släktens gårdar finns med som Händene kyrkby, Utsikt från komministerbostaden mot Skara, Länsmansgården Nils Rasesgården i Husaby socken, Föräldrahemmet Torsgården vid Skälvums kyrka, Stora Skattegården Sunträlje och Nuntorps gård i Brålanda socken, Dalsland

Kyrkor var ett självklart motiv för en präst. Thun har med Bjärklunda kyrka med Per Thams gravsten, Broddetorps kyrka, Eriksbergs kyrka och prästgård i Gäsene härad, Flo kyrka, Frändefors kyrka i Dalsland, Levene kyrka, Synnerby kyrkby, Tuns skola och kyrkby, Västra Tunhems kyrkby, Äggby kyrkby i Valle härad och Örslösa kyrkby med tingshus samt Brunsbo biskopsboställe i Skånings-Åsaka socken.

Även mer världsliga motiv som Exercisplatsen Axevalla hed, Slussarna vid Trollhättan, Götala översteboställe vid Skara och Napoleons boning på S:t Helena finns representerade i Thuns ritbok som varmt rekommenderas. Den är ett rikt dokument över västgötsk och dalsländsk bebyggelse under 1830-talet strax före fotografins intåg.

Gudrun Rydberg

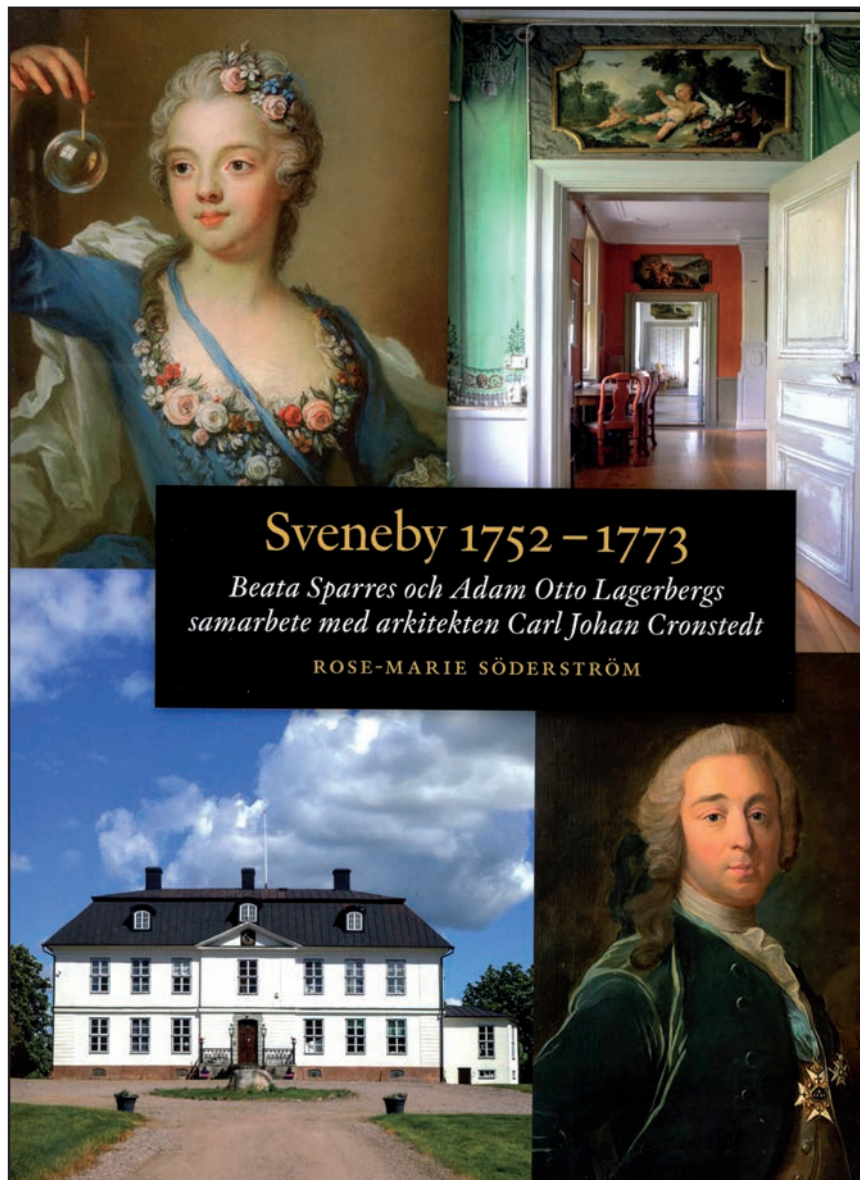
Boken kan köpas av Föreningen för 100 kronor.

FLOBY ANTIKVARIAT

Öppet : söndagar 13-19 (hela året)

Tfn 0515 40940, 40773

Årets Västgötabok 2023

Rose-Marie Söderström tilldelades på årsmötet utmärkelsen Årets Västgötabok 2023 för sin bok *Sveneby 1752 - 1773, Beata Sparres och Adam Otto Lagerbergs samarbete med arkitekten Carl Johan Cronstedt*.

Juryns motivering lyder:

Vem skulle vara bättre ägnad att dokumentera, lyfta fram och ge rättvisa åt Sveneby än Rose-Marie Söderström, med sitt brinnande intresse för och kunskap om 1700-tal, svenska möbelhantverkare, den gustavianska stilen och kakelugnar.

Boken är ett praktverk om Sveneby och rikligt försedd med bilder från en byggnad som undgått uppmärksamheten, kanske på grund av dess öde att bara några år efter sitt färdigställande ha förlorats genom konkurs. Boken lyfter fram i ljuset arkitekten Carl Johan Cronstedt som var mycket betydelsefull under sin tid, men som inte fått eftervärldens uppmärksamhet på samma sätt som till exempel Tessin och Hårleman. Tillsammans med ägarna nyskapade Cronstedt den svenska rokokon, den gustavianska stilen med ljus, värme och bekvämlighet, en stil som än i våra dagar uppfattas som typiskt svensk.

Boken ger också en god inblick i ägarfamiljens liv och villkor, där även samhällets övre skikt drabbas hårt av onda tider. Beata Sparre är oftast ensam arbetsledare över anställda på flera gods och gårdar. Detta samtidigt som hon föder tio barn. Det är gripande att följa familjens öde som trots kamp leder till konkurs och förlust av det hem de tillsammans skapat.

Rose-Maries val att genom denna bokutgåva dokumentera Sveneby är såväl en betydelsefull kulturhistorisk gärning i samtiden, som en gåva till framtida generationer. Boken är till alla delar ett praktverk, berikar och skriver in sig som en pärla i den västgötska litteraturen - Årets Västgötabok 2023.

Boken kan köpas av föreningen till förmånspriset 280 kr + ev. Porto.